

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDSTE STENEN BURGERWONINGEN IN VEURNE

Alexander LEHOUCK

Inleiding

Het gebied tussen IJzervallei en Noordzeestrand heeft tijdens de Eerste Wereldoorlog erg geleden. De frontsteden Nieuwpoort, Diksmuide en Ieper werden hierbij volledig verwoest. Veurne heeft daarentegen de vernieling bijzonder goed doorstaan. De binnenstad toont met zijn twee parochiekerken en het hoekgebouw van het voormalige stadhuis enkele grootse bouwwerken uit de late Middeleeuwen, maar verraaft met zijn talrijke renaissancegevels en classicistische huizen een periode van voorspoed gedurende de eerste helft van de 17de en de tweede helft van de 18de eeuw.

Op puur historische gronden stellen we vast dat Veurne gedurende de 15de eeuw weinig luister kende. Aan de vooravond van de Spaanse tijd vinden we het beeld terug van een stadje in verval. Door de samensmelting van de stad en de kasselrij, kort na de godsdienststroeibelen, profiteerde de stad Veurne mee van de hoogconjunctuur van de landbouw. De aangevatte bloeiperiode leidde aldus tot een verfraaiing van het stadsbeeld met grootse bouwactiviteiten. Ook religieuze instellingen zochten een plaatsje binnen de veilige stadsmuren en palmde aldus heel wat bouwgrond in. Een opmerkelijk aandeel van het bouwkundige patrimonium uit die late 16de tot midden 17de eeuw heeft de tand des tijd bijzonder goed doorstaan, in opstand of verscholen achter een laat 18de- of 19de-eeuwse gevelpartij. Men kan zich de vraag stellen hoe het stadsbeeld dan was tijdens de Middeleeuwen? Indien we de algemene evolutie in de burgerlijke bouwkunst zouden volgen of de verwoording van de architecturale ontwikkeling in enkele gidsen, dan zou er hierop een pasklaar antwoord liggen: houtbouw voor de particuliere stadswoning. Deze cirkelredenering lijkt zonder verder onderzoek voor een plattelandsstadje als Veurne best aannemelijk, maar ze is volledig ongegrond.

Dankzij veelal beperkt archeologisch onderzoek kennen we toch heel wat van dit verborgen middeleeuws patrimonium. In 1993 werd een *status quaestionis* van het historisch-topografisch en stadsarcheologisch onderzoek gepubliceerd door J. Termote¹. De balans omtrent stenen woonhuizen uit de late

¹ TERMOTE, J., Het stadsarcheologisch en het historisch-topografisch onderzoek in Veurne in de periode 1982-1992, in: *Westvlaamse archaeologica*, Kortrijk, 1993, jg. 9, p. 11-32.

ALEXANDER LEHOUCK

Middeleeuwen werd hier op zes gebracht. Dit liet enigszins toe te veronderstellen dat er zich in deze kleine polderstad een scenario heeft afgespeeld, te vergelijken met de Europese grootsteden. Het thema werd in België alleen voor de stad Gent goed onderzocht en kent sindsdien navolging op internationaal vlak. Voor Vlaanderen vinden we enkel in de stad Brugge verbazingwekkende inspanningen.

Het grootste deel van de Veurnse woonhuizen was al langer bekend dankzij de inbreng van architect E. Dhucque (1877-1955)² en amateurarcheoloog K. Loppens (1875-1962)³, maar werd materieel nooit met enige diepgang bestudeerd. Deze vaststellingen noopten tot een breder onderzoek naar materiële sporen van middeleeuwse stadswoningen, met oog voor hun inplanting en hun verspreidingspatroon, de opbouw, de architectuuronderdelen, de bouwmaterialen en de plattegrond⁴. In de huidige stand van onderzoek zijn er restanten van zestien woningen gekend. De overblijfselen worden in de inventaris opgenomen indien zij beantwoorden aan de vooropgestelde definitie van Laleman & Raveschot⁵: *een bouwwerk of bouwsel waar bepaalde mensen enige activiteit verricht hebben*. Middeleeuwse structuren die verband houden met

² De huizen Appelmarkt 2 (H1), Grote Markt 9 (H5) en Noordstraat 11 (H8) werden opgemeten in de periode 1916-1922 met het oog op inventarisatie van kunstpatrimonium in oorlogsgebied en de restauratie/ wederopbouw achteraf (zie: STY-NEN, H., CHARLIER, G. & BEULLENS, A., *Het verwoeste gewest 15/18. Mission Dhucque*, Brugge, 1985; DHUCQUE, E., Une vieille maison à Furnes. L' hôtellerie de la Noble Rose, in: *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, 1922, jg. 42, p. 65-79). Een korte beschrijving van deze woningen werd opgenomen in DELEPIERRE, A.-M. & LION, M., *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 8n. Provincie West-Vlaanderen. Arrondissement Veurne*, Gent, 1982, p. 409, 413, 432-433 en 465-468.

³ De schetsen en opmetingsplannen, opgetekend bij de verwoesting van het huis Appelmarkt 4 (H2) op 31 mei 1940, worden bewaard in Koksijde, Abdij ten Duinen, Archief K. Loppens, Furnes (Veurne) - caves, souterrains, (1935-1940). K. Loppens heeft zijn bevindingen echter nooit gepubliceerd.

⁴ Deze studie is gebaseerd op persoonlijk onderzoek in functie van een licentiaatverhandeling, mogelijk gemaakt onder begeleiding van Prof. J. De Meulemeester: LEHOUCK, A., *Onder de deklaag. Archeologische bijdrage tot de ontwikkeling & historische topografie van middeleeuws Veurne*, Gent, 2001, 2 delen (onuitgegeven licentieverhandeling Universiteit Gent). Een bondige synthese vindt men in: LEHOUCK, A., Stadsarcheologisch onderzoek te Veurne: nieuwe inzichten in de ontwikkeling en de historische topografie van de middeleeuwse stad (W.-VI.), *Archaeologia Mediaevalis*, jg. 25, Gent - Brussel/ Bruxelles - Namur, 2002, p. 65-67. Met dank aan J. De Meulemeester, M. Dewilde, M.-C. Laleman, J. Termote, J. Van Acker en D. Van Eenhooge voor de raad, de adviezen en de vruchtbare discussies.

⁵ LALEMAN, M.C. & RAVESCHOT, P., *Inleiding tot de studie van de woonhuizen in Gent. Periode 1100-1300. De kelders*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten, Brussel, 1991, nr. 54, p. 9 en 39.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

geestelijk erfgoed, infrastructuur, overheids- of gemeenschapsgebouwen worden buiten beschouwing gelaten. Ook de grafelijke residentie op het motteplateau in het stadspark wordt er niet in opgenomen.

We bespreken in deze bijdrage eerst de onderzoeksmethode vooraleer we een beeld vormen van de woningen in hun stedelijke context. De architecturale aspecten worden hier evenwel niet uitvoerig behandeld, daar hiervoor geen plaats was in dit bestek. De klemtoon wordt gelegd op de positie van de middeleeuwse woning in het verstedelijkingsproces en de parallellen die we terug vinden in andere steden, in het bijzonder voor Gent en Brugge.

Onderzoeksmethode

De oude stadskern van Veurne wordt afgebakend door een stratenpatroon dat het tracé van de voormalige Bourgondische stadsomwalling (1388-1413) volgt. Op grond van een beredeneerde selectie binnen dit tracé (fig. 1), werden de kelders van de private huizen aan een systematische bouwhistorische prospectie onderworpen. In geval er middeleeuwse sporen werden aangetroffen, werd, waar mogelijk, het gehele gebouw materieel onderzocht en gedocumenteerd. De criteria ter herkenning van die middeleeuwse structuren steunen niet louter op stilistische gronden, daar dit veelal onmogelijk is omwille van de conserveringsgraad. Het komt erop aan bouwsporen te interpreteren in samenhang met andere bouwsporen, waardoor een relatieve chronologie wordt verkregen. Een gidsfossiel bij het onderzoek is de zgn. kloostermop, baksteen van een groot formaat dat in de Westhoek in de loop van de (eerste helft) 16de eeuw volledig in onbruik raakte. Obstakels in de dateringscriteria van sommige bakstenen woonhuizen nopen weliswaar tot een ruimer tijds kader van de 13de tot en met de eerste helft van de 16de eeuw. Deze 16de eeuw is in de Westhoek een voelbare overgangperiode omdat de rustige en eerder vervallen laatmiddeleeuwse stad, over woelige tijden van economische recessie en religieuze verwickelingen heen, evolueert naar een stad in grote bloei. Tekenen van vernieuwing in de bouwwereld laten zich gevoelen met de opkomst van de Vlaamse Renaissance, waarvan de eerste toepassingen uit de tweede helft van de 16de eeuw bekend zijn. Omwille van het tijdsbestek werden tot nog toe weinig archivalische bronnen geraadpleegd: een vlot systeem voor huizenonderzoek in Veurne is nog niet uitgekend⁶. De beperkte iconografische bronnen werden in de mate van het mogelijke als hulpbronnen ingeschakeld.

⁶ Veel archivalia zijn vrijwel ontoegankelijk voor huizenonderzoek. Het bronnenmateriaal laat voorlopig slechts toe om op een vlotte manier terug te gaan tot het einde van de 18de eeuw.

De selectie werd gebaseerd op de historisch-topografische kennis⁷ en het nodige kaartmateriaal (zie verder). Deze aanpak was nodig om weinig relevante stadsarealen uit het onderzoek te weren, en zodoende met een minimum aan prospectiezones een maximum aan gegevens in te winnen, die betrekking kunnen hebben op de aanwezigheid van een (soms eertijds) middeleeuws woonhuis. Dit betekent evenwel niet dat er op weinig kansgevende (en dus uitgesloten) stadsarealen bij toekomstig onderzoek geen resultaten kunnen geboekt worden.

Gedurende de late Middeleeuwen werden heel wat terreinen door religieuze gemeenschappen ingenomen. Sommige hebben zich evenwel pas gevestigd in de tweede helft van de 14de en de 15de eeuw, maar de karige gegevens over de bouwactiviteit op enkele kloosterdomeinen laten vermoeden dat het vinden van oudere middeleeuwse resten - op basis van non-destructieve methoden - zogoed als uitgesloten mag worden. Bovendien zou het zonder een interdisciplinaire aanpak een onmogelijke taak zijn om eventuele sporen op die manier te onderscheiden van de jongere kloosterinstellingen. Deze terreinen werden dan ook buiten beschouwing gelaten tijdens prospectie (fig. 1.B). We bespreken eerst om welke terreinen het gaat.

– Centraal op de kaart (fig. 1) bevindt zich het voormalige kapitteldomein van de seculiere kanunniken van Sint-Walburga. De afbakening steunt min of meer op de toestand omstreeks het einde van de 16de eeuw, doch zekerheid omtrent die afbakening gedurende de middeleeuwse periode hebben we niet⁸. We besluiten evenwel de volledige zone erbuiten te houden.

– Het voormalige refugiehuis van de Duinenabdij - ten noorden van het kapitteldomein van Sint-Walburga - was wellicht een 13de-eeuwse constructie op de hoek van het Blauwe Nonnenstraatje en de Pannestraat⁹. Stadshoven in bezit van een kloosterorde beantwoorden niet aan de vooropgestelde definitie.

⁷ Samengevat in TERMOTE, J., *Het stadsarcheologisch...*, 1993, fig. 6 en 9 en, op basis van de verspreide literatuur, aangevuld en bijgesteld. Indien op figuur 1 terreingrenzen niet omrand zijn (zwarte lijn), dan wordt de begrenzing hierdoor *gesuggereerd* door een niet afgebakende zone.

⁸ DALLE, D., *Historiek van het Koninklijk Atheneum te Veurne (1851-1951)*, Veurne, 1951; VAN DEN BERGHE, F., *Geschiedenis van de Latijnsche Schoole en van het Bisschoppelijk College te Veurne*, Veurne, 1952.

⁹ Lokalisatie: zie VANDERMEULEN, G., *Historie van den oorlog van 1794 betrekkelijk tot Westvlaendren (deel II)*, in: *Heemkring Bachten de Kupe*, Nieuwpoort, 1965, Dok. Nr. 5/Kr. 4, p. 157-158. En tevens VAN ACKER, J., *Het Ontstaan en de vroegste geschiedenis van het Cellenbroederklooster en de kloosters van de Grauwzusters en Zwartzusters van Veurne*, *Flandria Maritima*, Coudekerque-Branche, 2002, nr. 1, p. 136 noot 50. Na de Tweede Wereldoorlog werden de 18de-eeuwse gebouwen gesloopt.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

- Enkele caritatieve instellingen¹⁰ hadden zich tegen de stadswallen in de westelijke sector van de stad gevestigd: de gemeenschap van de zwartzusters situeert zich *bachter burch* in de huidige Zwarte Nonnenstraat (reeds vóór 1429), het Grauwe Zusterklooster *an de zuudzyde vander Paerdemarct* of de zuidzijde van de huidige Pannestraat (eerste vermelding 1427) en tenslotte de Lollaarden of het latere Cellenbroedersklooster (stichtingsakte 1353) in de Sint-Denijsparochie, ten westen van het huidige Sint-Denijsplein. Over het domein dat aan de Lollaarden toegewezen werd, weten we dat er omstreeks 1353 *eene hofstede* stond met aanhorigheden. Een *tabula rasa* van het grootste deel van dit voormalige kloosterdomein houdt relevante prospectie voor onmogelijk.
- Aan de noordzijde van de *Paerdemarct* - we weten niet precies waar - vestigden zich eertijds de begijnen, voor het eerst vermeld in 1273 (fig. 1.C)¹¹. In de vroege 16de eeuw verlaten ze hun hof; vanaf 1566 zijn we elk spoor bijster. Wat we bij dit begijnhof moeten voorstellen, is eveneens onduidelijk. Daarom hebben we er geen rekening mee gehouden tijdens prospectie¹².
- In het bouwblok ter oostzijde van de Noordstraat en ten zuiden van de Smissestraat was het voormalige Tempelhof ingeplant¹³. Het domein was wellicht reeds vroeg in de 12de eeuw in het bezit van die orde en zou aldus één van hun oudste vestigingen kunnen zijn in Vlaanderen. De hospitaalridders of Johanniters nemen het bezit over gedurende de 14de en de 15de eeuw. Er zijn aanwijzingen dat het terrein in de loop van de 16de eeuw verkaveld en versnipperd werd. De geografische afbakening stelt evenwel nog wat problemen.
- Aan de oostzijde van de Grote Markt ontwikkelde zich sinds 1115/1120 een kapittel van reguliere kanunniken, kort nadien overgestapt naar de orde van Prémontré. Belangrijk is het feit dat de kloostergemeenschap in 1170 overgeplaatst werd buiten de stedelijke kern van Veurne, waardoor het areaal ten westen van de parochiekerk van Sint-Niklaas gedurende de 13de eeuw voor bebouwing in aanmerking kwam¹⁴. Dat die bebouwing ook plaatsgreep, is heel waarschijnlijk. Bronnen geven aan dat het huis *twisselken* (fig. 2.K) het meest noor-

¹⁰ VAN ACKER, J., *Het Ontstaan...*, 2002, p. 122-157 is de meest volledige studie van deze Veurnse instellingen gedurende de Middeleeuwen.

¹¹ VAN ACKER, J., *Religieuzen uit het Veurnse in het testament van Margareta van Constantinopel*, in: *Biekorf*, Brugge, 1987, p. 247-249 en VAN ACKER, J., *Het Ontstaan...*, 2002, p. 134, 136 en 146 e.v.

¹² In deze sectie hebben we evenwel geen "verdachte" sporen aangetroffen.

¹³ Uitvoerig bestudeerd in VAN ACKER, J., *Het Tempelhof van Veurne*, in: *Biekorf*, Brugge, 1996, p. 193-225. Historisch-topografisch moet de studie evenwel grondig herzien worden (zie opmerking in voetnoot 21).

¹⁴ TERMOTE, J., *Het huis "die Nobele Rose" en de Oude Ooststraat*. Een bijdrage tot de historische topografie van de stad Veurne, in: *Archikrant* (= Mededelingsblad van de Vrienden van het Veurns Archief), Veurne, 2000, jg. 10 nr. 1, p. 15.

delijk gelegen pand betrof, wellicht al vóór zijn eerste vermelding in het midden van de 14de eeuw¹⁵. De 17de-eeuwse Vleeshal ten noorden van *twisselken* werd gebouwd op de kerkgracht. Het kerkhofareaal bleef tot in 1806 in gebruik. De oostzijde van de Markt werd bijgevolg in de selectie opgenomen.

Na de godsdienstoorlogen kwamen zich heel wat nieuwe geestelijken binnen de stad vestigen om bescherming te genieten. Sommige religieuze gemeenschappen uit de Middeleeuwen herstelden de schade en bleven er gevestigd, andere verdwenen voorgoed en werden vervangen door een nieuwe gemeenschap. De gevolgen waren voor onze studie zorgwekkend: zowat één derde van het stadsareaal kwam hierdoor in geestelijk bezit (fig. 1.B). De vroegere percellering werd grondig verstoord en bouwgrond voor woonhuizen werd drastisch ingeperkt.

– De studie van de derde Sint-Niklaasabdij (1603-1797), die vroeger buiten de stad gevestigd was, en dan in het zuidoostelijke stadsdeel ingeplant werd, toont dit het best aan¹⁶. De Roggestraat, de Kalverstraat en bijgevolg ook de particuliere huizen langs deze assen werden hierbij in het kloostercomplex opgenomen. Bestaande gebouwen werden volledig afgebroken.

– Ook de inplanting van het voormalige Kapucijnenstift op het terrein van het oude tempelhof ging gepaard met de sloop van bestaande constructies¹⁷. Hierbij werden ook het Gavegasthuis in de Noordstraat en enkele particuliere huisjes aan de zuidzijde van de Smissestraat van de kaart geveegd.

– Bij de bouw van het Norbertinessenklooster (1640-1669) werden maar weinig bestaande constructies omgebouwd¹⁸, waardoor ook dit terrein als weinig kansgevend werd geacht.

– Aan de zuidzijde van de Houtmarkt werd begin 17de eeuw het nieuwe Sint-Jansgasthuis opgericht. De drie middeleeuwse gasthuizen (het Zuid-, het Noord- en het Gavegasthuis) werden opgegeven. Hiervan lag enkel het voormalige Gavegasthuis (gesticht ca. 1325) binnen de stadspoorten.

¹⁵ DE CLERCQ, G., *Toponymie van Veurne*, Leuven, 1957 (onuitgegeven licentieverhandeling K.U.Leuven), nr. 1205. Verder aangehaalde toponiemen steunen op dit werk.

¹⁶ BECUWE, F., Van toevluchtshuis tot abdij. Grondinname en bouwgeschiedenis van de voormalige St. Niklaasabdij te Veurne in de 17de eeuw, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, Brugge, 1989, jg. 126, p. 79-100.

¹⁷ BECUWE, F., De bouw van het Veurnse Capucijnenklooster (1605-10). Een bijdrage tot het zeventiende-eeuwse bouwbedrijf in Veurne, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, Brugge, 1992, jg. 129, p. 162; BECUWE, F., De Capucijnen en de brand in het Veurnse Smissestraatje in 1657. Een bijdrage tot de grondinname en bouwgeschiedenis van het Veurnse Capucijnenstift, in: HERREGAT, J., BECUWE, F. & VAN ACKER, J. (eds), *Getuigen in polderklei. Huldeboek dr. Historicus Godgaf Dalle*, Veurne, 1990, p. 9-20; VAN ACKER, J., *Het Tempelhof...*, 1996, p. 224-225.

¹⁸ TERMOTE, J., TIMPERMAN, M. & VAN ACKER, J., *Tweehonderd jaar Norbertinessenklooster in Veurne (1618-1783)*, Veurne, 1989, p. 59-62.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

Met het terrein van de Latijnse school¹⁹- ten zuiden van het Kapucijnenstift - was het anders gesteld. Aanvankelijk hadden we die uitgesloten omwille van de aanwezigheid van het Gavegasthuis, dat om diverse redenen door onderzoekers foutief met de Latijnse school in verband werd gebracht. Het huidige gebouw (16de eeuw met oudere kern) is het oudste particuliere huis in Veurne dat nog volledig in opstand bewaard bleef²⁰. Eind 16de eeuw werd hier de stadsschool ingericht. Blijkbaar bleven verbouwingen aan dit huis beperkt. Dankzij bouwblokinventarisatie in dit kader was het tevens mogelijk om belangrijk historisch bronnenmateriaal historisch-topografisch te benaderen en aldus het terrein van het voormalige Gavegasthuis precies af te bakenen (fig. 2.D)²¹.

Een tweede fase in de selectie omvat de eliminatie van onbebouwde zones (fig. 1.A). De basiskaarten die hiervoor gehanteerd werden, zijn de primitieve kadastrale plannen uit de Hollandse periode (1825), van de hand van landmeter C. Cierkens. Uit vergelijking met oude stadsplattegronden uit de 16de en de 17de eeuw bleek dat heel wat stedelijke gronden nooit bebouwd zijn geweest. We denken dan in hoofdzaak aan arealen aan de rand van de stad, tegen de voormalige vestingen. Andere onbebouwde terreinen hadden dan weer een verband met de afschaffing van de kloosters tijdens de Franse Revolutie (niet te onderschatten!) of met verwaarlozing en afbraak uit andere overtuigingen. Onbebouwde percelen impliceren dus in geen geval dat er op die plaats nooit gebouwd werd. Het betekent wel dat de restanten van een voormalig gebouw, indien die er geweest is, niet of nauwelijks meer zichtbaar waren. Wanneer bewoning op het perceel opnieuw van start gaat, kunnen de materiële overblijfselen van het oude complex in de meeste gevallen nog enkel bij opgravingen aan het licht worden gebracht. De kans op enig succes bij bouwhistorische verkenningen is hierom miniem. De meeste huizen in de resterende witte zone

¹⁹ DALLE, D., Historiek van het Koninklijk Atheneum te Veurne (1851-1951), Veurne, 1951; VAN DEN BERGHE, F., Geschiedenis van de Latijnsche Schoole en van het bisschoppelijk college te Veurne, Veurne, 1952.

²⁰ LEHOUCK, A., Bouwhistorisch onderzoek in de Noordstraat te Veurne (W.-VI.), in: *Archaeologia Mediaevalis*, Gent - Brussel/ Bruxelles - Namur, 2002, jg. 25, p. 67-69. Een reconstructie van de school omstreeks het begin van de 18de eeuw werd reeds opgesteld aan de hand van een gedetailleerd bestek uit de periode 1716-1718: zie hiervoor DALLE, D., O.c., 1951, p. 80-82 en platen I-III. Een uitgebreide bouwhistorische studie is in voorbereiding i.s.m. historicus J. Van Acker.

²¹ DEBRUYNE, A., Renten van de St.-Walburgakerk, 1513, in: *Archikrant* (= Mededelingsblad van de Vrienden van het Veurns Archief), jg. 4 nr. 3-4, Veurne, 1993, p. 22. Het (terrein van het) gasthuis valt samen met de percelen 208 en 209 op het primitieve kadasterplan (samen 6 roeden of ruim 23 m) en is 15 roeden (=58.35 m) diep. Omdat bouwblokinventarisatie nooit toegepast werd, ontbrak aldus inzicht in de percelvorming, en situeerde elke vorser het Gavegasthuis en het aanpalende terrein "de Vlade" te veel zuidwaarts. Een groot deel van het gasthuis-terrein werd na de godsdienststroebeelen opgenomen in het Kapucijnenklooster. Perceel 208 komt overeen met de ingang van het klooster.

(fig. 1) werden bouwhistorisch verkend. Hierbij werd een aantal keren dankbaar gebruik gemaakt van lopende renovatie- en restauratieprojecten.

De methodologische aanpak in Veurne ligt enigszins anders dan in Gent, waar de bevindingen bijna uitsluitend voortvloeien uit archeologisch onderzoek. Aangezien Veurne geen eigen archeologische dienst heeft en systematisch archeologisch onderzoek van bedreigd patrimonium bijgevolg onbestaand is, zijn bouwhistorische verkenningen (veelal op vrijwillige basis) de enige uitweg om de archeologische potentie in kaart te brengen. Op die manier zijn we goed ingelicht en kan er later bij eventuele bedreiging - in de mate van het mogelijke - efficiënt onderzoek verricht worden. We schieten bij non-destructieve methoden tekort omwille van de zichtbaarheid: oude muurresten en relicten die inzicht kunnen verschaffen over verbouwingen liggen veelal verscholen achter een pleisterlaag of jongere constructies. Zo blijven nog heel wat belangrijke vragen open. Toch kunnen omwille van de conserveringsgraad nooit alle vragen opgelost worden in Veurne. Gent - en overigens ook Brugge - hebben daarentegen meer mogelijkheden om tot een duidelijk beeld te komen.

De middeleeuwse stenen huizen en hun verspreidingspatroon

In de huidige stand van onderzoek telt de inventaris resten van vijftien laat-middeleeuwse woningen, alle opgetrokken van baksteen. De kennis over gevelopstanden van de huizen is miniem. In een aantal gevallen beschikken we nog over de oorspronkelijke zijgevel omdat ze (later) als gemene muur fungeerde. Andere exemplaren zijn afgeknot tot net boven de eerste bouwlaag of houden slechts wat resterende bouwsporen over. Op basis van de schaarse aanwijzingen suggereren we dat de huizen slechts half zo hoog waren dan in Gent, waar doorgaans vier tot zes bouwlagen worden geteld. Oorspronkelijk lag het vloerpeil van de onderste bouwlaag iets dieper dan het maaiveld, althans voor sommige woningen. Voor een huis in de Noordstraat (fig. 2, H8) weten we dat de vloer ongeveer 1 m lager (d.i. op 3.00 T.A.W. of Tweede Algemene Waterpassing, niveau ten opzichte van de zeespiegel) moet geweest zijn. Dit betekent wellicht dat de bouwsleuf ingegraven is in het natuurlijk substraat van kreekzand, dat zich in dit stadsdeel ongeveer op 2.00 tot 3.00 T.A.W. bevond²².

²² Het natuurlijk substraat ligt aan de zuidzijde van de Markt hoger, nl. ongeveer op 3.50 tot 4.00 T.A.W. (TERMOTE, J., *Het stadsarcheologisch...*, 1993, p. 21). Volgens E. Dhucque was het oorspronkelijke vloerpeil van het huis Grote Markt 9 (fig. 2, H5) ongeveer 3 m onder het huidige straatpeil, d.w.z. op ca. 3.00 T.A.W., waardoor ze dus dieper zou liggen dan het natuurlijk substraat. Dit werd foutief berekend in TERMOTE, J., *XIIIde eeuwse burgerlijke bouwkunst in de stad Veurne*, in: *Flandria Maritima*, Coudekerque-Branche, 2002, p. 103, 105 en 115 waarin het oorspronkelijke vloerniveau van de huizen gesitueerd wordt ter hoogte van het natuurlijk substraat, dat volgens de auteur algemeen op ca. 4.00 T.A.W. lag. Hiervoor bestaat echter geen enkele aanwijzing die tot enige veronderstelling van dien aard kan leiden.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

Typologisch gezien onderscheiden we voorlopig slechts twee huistypes op basis van de plattegrond: vierkante en rechthoekige structuren. Sommige structuren hebben een trapeziumvormige of onregelmatige plattegrond (fig. 2, H2 en H5) en kunnen dan als een subtype worden beschouwd. Woningen met een vierkante plattegrond hebben een binnenwerkse afmeting van doorgaans 5 tot 6 m zijde en verwijzen analoog naar een woontorentype. Nochtans is er voorzichtigheid geboden, daar de muren meestal een geringe dikte hebben voor een torenhoge constructie. Een bovenbouw in hout is daarom niet uitgesloten.

De meeste van deze vierkante huizen liggen aan de huidige rooilijn en zijn geconcentreerd als hoekgebouw. Slechts één exemplaar (fig. 3, H11) ligt ruim 5 m dieper op het perceel. De uiterst dikke muren van dit gebouw suggereren een heuse woontoren, volledig van steen. De huizen met rechthoekige plattegrond zijn over het algemeen duidelijk jonger, maar dit betekent echter niet dat deze huistypes gedurende een zekere periode niet gelijktijdig zouden voorkomen met een oudere traditie. De rechthoekige structuren variëren van ca. 10 tot 12,3 m lang en zijn 6,5 tot 8 m breed (binnenwerkse maten). Doorgaans worden ze geïnterpreteerd als een zaalwoning met meerdere verdiepingen. Voorlopig zijn alleen constructies gekend met de korte zijde naar de straat gericht, meestal ingeplant aan de huidige rooilijn. Eén enkele woning is maar liefst ca. 19,50 m van de rooilijn verwijderd.

De onderste bouwlaag wordt meestal verdeeld in twee beuken van twee tot drie traveeën. In die gevallen wordt de ruimte afgedekt door een kruisribgewelf, gesteund op natuurstenen middenkolommen. Voor een aantal huizen wordt op basis van indirecte gegevens een houten balkzoldering verondersteld, later in de 17de en de 18de eeuw versteend met een tongewelf. De vroegste voorbeelden van tongewelven in de regio dateren uit de vroege 16de eeuw. Ze zijn veelal gedrukt van vorm en de gewelfaanzet start weinig boven het huidige loopniveau. Andere "vroege" tongewelven zijn spits van vorm en hebben geen gewelfaanzet boven het huidige loopniveau. Er kan niettemin verondersteld worden dat dit type van afdekking ook vroeger toegepast werd. Slechts in één woning (fig. 2, H4) werd een tongewelf vastgesteld. De gewelfconstructie en overigens het geheel aan bouwsporen is er moeilijk in de tijd te situeren.

Wanneer we een vergelijking aangaan met Vlaamse steden als Gent, Brugge en Rijsel (Lille, Département du Nord, Frankrijk), zijn de huizen in Veurne eerder bescheiden in omvang²³. Slechts enkele structuren in Gent (bijvoor-

²³ LALEMAN, M.C. & RAVESCHOT, P., Inleiding tot de studie van de woonhuizen..., 1991, p. 150-153 en inventaris; VAN EENHOOGHE, D., De vroegste bakstenen huizen in Brugge, in: *Het Brugs Ommeland. Handelingen van de Heemkundige Kring Maurits Van Coppenolle*, 1998, jg. 2, p. 117-127; VAN EENHOOGHE, D., The Archaeological Study of Buildings and Town History in Bruges. Domestic Architecture in the Periode 1200-1350, in: GLÄSER, M. (ed.), *Lübeck*

beeld S56, S65, S69, S96, S120, S125, S129 en S143) en Brugge (Jan Van Eyckplein 1, Twijnstraat 13,...) kunnen de vergelijking qua afmetingen doorstaan. De beschikbare gegevens over de lakenstad Ieper laten nog geen overzicht toe²⁴: enkele grote stenen huizen aan de noordzijde van de Grote Markt en langs de Boter-, de Gevangenis-, de Rijsel- en de Sint-Jacobsstraat zijn vergelijkbaar met voorbeelden uit Gent en Brugge.

Spijts het kleine aantal Veurnse stenen woningen, laat de stand van onderzoek toch al min of meer toe inzicht te verwerven in het verspreidingspatroon. De huizen lijken zonder verdere interpretatie ingeplant langs de noord-zuid-verlopende straten van Noordstraat, Grote Markt, westzijde van de Appelmarkt en Boterweegschaalstraat. De verklaring hiervoor *kan* men zoeken in het grote belang die de verkeersas zou gehad hebben: in het noorden bevond zich de Noordpoort of de toegang met de landweg die naar de havenstad Nieuwpoort leidde, in het zuiden een (weinig monumentale?) "poort" - de *roche porte* genaamd - die Veurne met een weg verbond richting de lakenstad Ieper²⁵. Deze poorten maakten deel uit van een eenvoudige versterking van opgeworpen aarde en een gracht, geconcipieerd in het begin van de 13de eeuw²⁶. Er waren toen vermoedelijk twee water- en zes landpoorten. Op het einde van de 14de eeuw wordt de *roche porte* opgegeven, volgens de verregaande interpretatie van J. Termote omwille van de zuidelijke burgstraat (Zuidstraat) die zijn belang als verkeersader had herwonnen.

Het belang van de as als verkeersader is niet te miskennen, maar moet ons inziens evenmin overschat worden. We moeten er overigens mee rekening houden dat langs andere invalswegen (Zuidstraat en Ooststraat) weinig of geen middeleeuwse resten aangetroffen zijn, een realiteit, waarvan de oorzaak gezocht kan worden in de graad van verstoring enerzijds en het niet herken-

Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III. Der Hausbau, Lübeck, 2001, p. 123 e.v.; CLABAUT, J.-D., Les caves médiévales de Lille, in: *Revue du Nord*, Villeneuve d'Ascq, 2000, tome 82 nr. 338, p. 175-177.

²⁴ CONSTANDT, H., Monumentale bouwkunst op de Ieperse Markt. Enkele nieuwe inzichten, in: *De Ieperse Markt. Een historisch fenomeen*, 1985, p. 67-70; DE WILDE, M. & VANHOUTTE, S., Archeologisch onderzoek aan de Gevangenisstraat te Ieper (W.-VI.), in: *Archaeologia Mediaevalis*, Brussel/ Bruxelles, 2000, jg. 23, p. 56-57; DE WILDE, M. & VANHOUTTE, S., Archeologisch onderzoek aan de Gevangenisstraat te Ieper (W.-VI.), in: *Archaeologia Mediaevalis*, Namur, 2001, jg. 24, p. 87; DE WILDE, M. & WYFFELS, F., Archeologisch noodonderzoek aan de Sint-Jacobsstraat en het Guido-Gezelleplein te Ieper (W.-VI.), in: *Archaeologia Mediaevalis*, Namur, 2001, jg. 24, p. 86-87.

²⁵ TERMOTE, J., Het huis..., 2000, *passim*.

²⁶ TERMOTE, J., Het stadsarcheologisch..., 1993, p. 26. Zijn bewering dat het tracé van de Bourgondische omwalling tevens teruggaat tot de versterking van 1213, is evenwel voor bepaalde delen in het tracé niet méér dan een suggestie, daar bewijsmateriaal nog ontbreekt. Archeologische sporen van de oudste omwalling werden nog niet aangetroffen.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

nen van middeleeuwse sporen anderzijds. De ware toedracht voor de inplanting van de meeste stenen woonhuizen ligt ons inziens niet aan die invalswegen, maar wel omdat er een belangrijke marktfunctie was gevestigd, wellicht mede bepaald door de ligging van de Colmerivier. De meeste stenen woningen zijn ingeplant in het handelscentrum. We onderscheiden dan ook twee zones: het handelscentrum of de omgeving van de Grote Markt enerzijds en het noordelijke deel van de Noordstraat anderzijds. Zoals verder zal blijken vertoont het noordelijke deel van de Noordstraat weinig overeenkomst met het centrale deel van de stad.

De omgeving van de Grote Markt

De Grote Markt en het zuidelijke gedeelte van de Noordstraat (de oude Houtmarkt) schijnt reeds van in het begin een centrale rol te spelen. Wanneer we de precieze aanleg van die markten moeten situeren, is nog steeds een onopgeloste vraag. Aanvankelijk was het zuidelijke gedeelte van de Noordstraat als oudste markt aangewezen, maar nu blijkt dat ook de Grote Markt een vroege ontwikkeling kende²⁷. Enkele aanwijzingen verdedigen de stelling dat de voormalige Houtmarkt in het zuiden van de Noordstraat zich samen met de Grote Markt tot een grote open plaats of marktplein ontwikkelde. Volgens historisch en archeologisch onderzoek moet de vorming van beide plaatsen minstens tot de 12de eeuw teruggaan.

In de nabijheid van de Grote Markt/ oude Houtmarkt bevinden zich nog enkele gespecialiseerde markten: de Haring- of Vismarkt in het westelijke gedeelte van de Ooststraat en een markt voor vee en zuivelproducten in de zone Appelmarkt/ Boterweegschaalstraat. Deze marktpleinen – alsook de hoger genoemde marktpleinen – worden evenwel pas eind 13de eeuw, doch vooral in de loop van de 14de eeuw uitdrukkelijk in bronnen vermeld. De Ooststraat werd vermoedelijk aangelegd in de loop van de late 12de of de 13de eeuw, maar betekent het dan ook dat de Haring- of Vismarkt ten vroegste in die periode mag gesitueerd worden? Veelal correleert men dit toponiem aan een vroege marktplaats²⁸.

²⁷ Men volgde de redeneringen in DE MEULEMEESTER, J., *La fortification de terre et son influence sur le développement urbain de quelques villes des Pays-Bas méridionaux*, in: *Revue du Nord*, Villeneuve d'Ascq, 1992, jg. 74 nr. 296, p. 13-28; TERMOTE, J., *Het huis...*, 2000, p. 9-10 en het verslag van de opgravingen op de Grote Markt (uitgevoerd door M. Dewilde, I.A.P.), opgenomen in LEHOUCQ, A., *Onder de deklaag*, 2001, p. 39-56.

²⁸ DE MEULEMEESTER, J., *La fortification de terre...*, 1992, p. 14 in navolging van GANSHOF, F.L., *Étude sur le développement des villes entre Loire et Rhin au Moyen Age*, Paris-Bruxelles, 1943 en VERHULST, A. & DE BOCK-DOEHAERD, R., *Nijverheid en handel*, in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, Haarlem, 1981, deel 1, p. 200.

De ligging van deze markten in het centrum van de stad wordt wellicht bepaald door de aanwezigheid van de Colmerivier (fig. 2), waarvan het laatste deel op het einde van de 17de eeuw werd gedempt. De Colme stroomde ten zuiden van de parochiale kerk van Sint-Niklaas en verbond Veurne met Noord-Frankrijk en via de Proostdijk- en de Venepevaart ook met het IJzerbekken. De toponymie maakt ons duidelijk dat de boten van hun vracht verlost werden op de huidige Appelmarkt. Ten noorden van de loskaai vinden we onder meer het *pyndershuus* (fig. 2, L) terug, waar de sjouwers vertoefden.

Dat het hart van de stad ook een centrale rol vervulde voor overheidsinstellingen uit zich in enkele openbare gebouwen, die hier in het noordelijke en wellicht ook in het westelijke gedeelte van dit handelskwartier waren ingeplant. Laatmiddeleeuwse huisnamen doen sterk vermoeden dat hier grafelijke inkomsten werden geïnd, en dit vlak naast de oude gevangenis (fig. 2, J). Materiële sporen van die middeleeuwse huizen hebben we (nog) niet. In het laatste decennium zijn wel belangrijke 13de-eeuwse bouwsporen gedocumenteerd in het landshuis van de kasselrij Veurne-Ambacht (fig. 2, F) en in enkele huizen, gebouwd op de resten van een voormalige stadshal (fig. 2, H)²⁹. Of deze gebouwen versteend werden, dan wel in die periode voor het eerst gebouwd werden, weten we niet.

Het ontluiken van het stadscentrum gedurende het einde van de 12de en de 13de eeuw kunnen we volgen in belangrijke wijzigingen van economische, bestuurlijke, juridische en administratieve aard. De indruk bestaat dat de versterking van het huizenbestand naar het einde van de 13de eeuw toe in een stroomversnelling is terechtgekomen. Het is wellicht niet toevallig de periode waarin ook de egalisatie van de Markt afgerond werd.

Een mooi voorbeeld van zo'n heus handelshuis treffen we aan op de westzijde van de Appelmarkt (fig. 2, H1), waar vroeger de Zuivelmarkt werd gehou-

²⁹ Over het landshuis zie TERMOTE, J. & VAN EENHOOGHE, D., Het landshuis of het gebouw van de kasselrij van Veurne. Nieuwe elementen omtrent de bouwgeschiedenis, in: *Archikrant* (= Mededelingsblad van de Vrienden van het Veurns Archief), Veurne, 1999, jg. 9 nr. 1, p. 22-28; Resten van de stadshal werden aangetroffen bij archeologisch noodonderzoek en summier gepubliceerd in TERMOTE, J., *Het stadsarcheologisch...*, 1993, p. 23 en fig. 8 en TERMOTE, J., *Het huis...*, 2000, p. 13-14. Voor de lokalisatie van de grafelijke functies verwijzen we naar dezelfde werken. De precieze datering (tweede kwart 13de eeuw) die de auteur naar voren schuift, is evenwel ongegrond. Bovendien meent hij hiermee de historisch-topografische problematiek omtrent "de halle" opgelost te hebben: dit is mogelijk (indachtig onder meer de beschrijving van D. Dalle in het lijfblad van de gidsenkring), maar niet te bewijzen zonder bouwblokinventarisatie. De reconstructietekening werd wat gewijzigd in TERMOTE, J., *XIIIde burgerlijke bouwkunst...*, 2002, p. 100.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

den. De kelder trok reeds in 1904 de aandacht van de Gentse oudheidkundige Armand Heins omdat hij als drankuitbating vrij toegankelijk was³⁰. Heins ging op zoek naar middeleeuwse huisconstructies in andere steden en poogde hiermee een vergelijking aan te gaan met Gent. De onderbouw van het huis is een tweebeukige zaal van drie traveeën en meet binnenwerks 10.75 x 7.20-7.50 m. De ruimte is afgedekt door bakstenen kruisribgewelven en steunt op twee centrale kolommen van witte natuursteen (fig. 3)³¹. Het bladkapiteel is vergroeid met de achthoekige deksteen. De vormgeving vertoont opvallende gelijkenissen met een exemplaar uit de Langemunt te Gent (S 111) en sluit volgens de Gentse analogie bij een jonger type aan³². De prismatische muurconsoles van Doornikse steen zijn bijna identiek aan de kraagstenen uit de oostelijke kloostergang van de abdij Ten Duinen, gebouwd onder abt Willem Van Hulst (1305-1317). De aanzetten boven kapitelen en kraagstenen zijn respectievelijk van Doornikse steen en witte natuursteen. Het gebruik van verschillende steensoorten is opmerkelijk en geeft aan de zaal een weelderig cachet. Slechts één van de sluitstenen in het gewelf werd bewaard: een mannelijke mascaroon, sierlijk beeldhouwd uit Artesische kalksteen. Tegen de zuidmuur (middentravee) vinden we aanwijzingen voor een open haard, wat een woonfunctie voor deze ruimte mogelijk maakt. Het middeleeuwse gebouw werd vermoedelijk eind 16de - eerste helft 17de eeuw afgeknot tot aan de onderste bouwlaag. De rest werd zowel aan de straatzijde als aan de achtergevel zwaar aangepast: de achtergevel werd verbouwd teneinde een binnentrap te plaatsen, waardoor communicatie tussen de onderste bouwlaag en het bovenliggende verdieping nu mogelijk was. Zware verbouwingen kunnen we ook aanstippen gedurende de 19de eeuw.

Gedurende de 15de-16de eeuw wordt het huis *de crawuele* of *den crawhaeck* genoemd, wat verwijst naar een haak of hijssysteem om handelswaar in het stapelhuis te hijsen. Een gelijkaardige betekenis vinden we mogelijk terug in het zuidelijke gedeelte van de Noordstraat, ten noorden van de oude oostelijke burgweg, waar we midden 15de eeuw de naam *den inghele* aantreffen.

³⁰ HEINS, A., *Gand souterrain. Cryptes et caves*, Gand, 1911, p. 35. De kelder werd reeds opgemeten door architect E. Dhucque in 1917 (Brussel, Archief Monumenten en Landschappen).

³¹ De donkere ruimte laat niet toe om de steensoort (zand- of kalksteen) visueel te bepalen. Een degelijk fysisch en petrografisch onderzoek is vereist!

³² LALEMAN, M.C. & RAVESCHOT, P., Inleiding tot de studie van de woonhuizen..., 1991, p. 158.

Vermoedelijk is de latere benaming van de oostelijke burgweg³³, het *inghenstraetkin*, aan deze huisnaam ontleend. Die naam werd later verbasterd in het Engelenstraatje, maar het is beslist geen verwijzing naar een engeltje, naar de Engelsen of naar de clan der Inghericken³⁴. Onze inspiratie vonden we in een gelijkaardige verbastering voor een Gentse woning aan de Graslei (S 37), waar men de oorspronkelijke betekenis van de huisnaam zoekt in een hengel of *hinghel*³⁵. Dit Gentse huis zou dan net zoals de nevenliggende constructies verwijzen naar een stapelfunctie. De Flou wijst op een betekenis als hoekgebouw (*angle, engle, ingle*), wat G. De Clercq voor Veurne beaamt, doch waarvan moet opgemerkt worden dat deze redenering niet opgaat voor *den rooden inghel*, gelegen in dezelfde straat wat dichterbij de Markt³⁶. Een verwijzing naar een handelshuis is dus ook in Veurne best aannemelijk, temeer daar er een marktfunctie was gevestigd zoals reeds aangehaald.

Ten noorden van *den Crauhaeck* bevindt zich een andere middeleeuwse stadswoning die eveneens tot de jongere exemplaren behoort (fig. 2, H5)³⁷. Het gaat om een hoekgebouw met oorspronkelijk een min of meer trapeziumvormige plattegrond (6.80-7.35 x 8.60-9.35 m). De onderste bouwlaag heeft

³³ Opgemerkt door Dhucque (DHUCQUE, E., *Pour la reconstruction de Furnes. Le dégagement de l' église de Sainte-Walburge*, in: *Annales de la société d' Emulation de Bruges*, jg. 21, Brugge, 1921, p. 33-48 en DHUCQUE, E. 1922, O.c., p. 67), maar voor het eerst in verband gebracht met de circulaire versterking door J. De Meulemeester: DE MEULEMEESTER, J., *Karolingische castra en stadsontwikkeling. Enkele archeo-topografische suggesties*, in: *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de zuidelijke Nederlanden. Een archeologisch en historisch probleem, Handelingen (14de Internationaal Colloquium. Spa, 6-8 september 1988)*, Brussel, 1990, p. 119-122.

³⁴ Het Ingerickstraatje zoals vermeld in TERMOTE, J., *Het huis...*, 2000, p. 12 is een verwarring met de *Ingherickenhouck*, later verbasterd in de *Inghelenhouck* (cf. DE CLERCQ, G., *Toponymie...*, 1957, nr. 234 en 418).

³⁵ DESEYN, G., *Gids voor Oud Gent*, Antwerpen, 1991, p. 358; Bouwhistorisch onderzoek van het huis in EVERAERT, G. *et al.*, *Het huis 'De Inghel' aan de Graslei in Gent*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1995, Nieuwe reeks jg. 39, p. 119-174.

³⁶ Zie DE CLERCQ, G., *Toponymie...*, 1957, nrs. 233 en 916. Deze verklaring zou tevens onmogelijk zijn voor twee huizen aan de Ieperse Markt (VANDENBUSSCHE, P., *De huizen van de Ieperse Grote Markt in de 15de eeuw. Een topografische studie*, in: *De Ieperse Markt. Een historisch fenomeen*, 1985, p. 37 en 41).

³⁷ Dit in grote tegenstelling met wat recent beweerd wordt in TERMOTE, J., *XIIIde eeuwse burgerlijke bouwkunst...*, 2002, p. 106, die de woning tot één van de oudste exemplaren rekent. Hij steunt hiervoor op de onregelmatige "vierkante" plattegrond (de auteur hanteert onjuiste afmetingen), en de bijzondere ribconstructie (waarvoor voorlopig geen vergelijkingsmateriaal bestaat). Nochtans kan volgens stilistische en materiaaltechnische kenmerken (middenkolom, kraagstenen en de kleinere baksteen), alsook aan de hand van de inplanting voldoende aangetoond worden dat de woning tot de jongere huizen behoort.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

tweemaal twee traveeën en wordt afgedekt door kruisribgewelven, steunend op een kalkstenen middenzuil. Het kapiteel bevat onder de achthoekige deksteen acht mooi uitgewerkte knoppen, gemodelleerd in opengewerkte bladeren, een type dat volgens Gentse voorbeelden duidelijk jonger is³⁸. De prismatische kraagstenen, die bewaard bleven in de westelijke beuk, zijn vervaardigd in Artesische kalksteen en hebben geen deksteen. De sluitstenen van witgele natuursteen vertonen een eenvoudig cirkelvormig motief van ingewerkte groeven, verdeeld in zes vlakken, mogelijk bedoeld om een betere hechting toe te laten met een verdwenen sierstuk. Het muurwerk en de gewelfconstructie werden gedurende de 16de-17de eeuw aangepast en vernieuwd. De gewelfaanzetten insinueren dat de rooilijn zelfs wat aangepast werd: de oorspronkelijke voorgevel moet aldus meer inwaarts geweest zijn aan de hoek. De bestaande voorgevel dateert van omstreeks 1636 (cf. datumsteen) en is met zijn bogengalerij afgewerkt in Noord-Franse kwartsiet, wellicht gebouwd naar Atrechtse voorbeelden.

De Noordstraat

Over de ontwikkeling van de Noordstraat is weinig of niets bekend. We stellen evenwel vast dat er gedurende de late Middeleeuwen heel wat stadshoven gevestigd waren in religieus, (burg)grafelijk en wellicht ook particulier bezit. Gedurende de post-middeleeuwse periode vinden we er hoofdzakelijk de hogere sociale klasse terug. Middeleeuwse marktfuncties zijn er niet gekend³⁹. Over het zuidelijke gedeelte van de straat hebben we het reeds gehad.

Eén van de best gekende woningen is het gebouwencomplex Noordstraat 36-38 (fig. 2, H10), daar het tijdens renovatiewerken kon gedocumenteerd worden. De oudste kern ligt aan de huidige rooilijn en heeft een vierkante plattegrond (6.50-55 x 6.40 m). Belangrijke delen van het opstaande muurwerk zijn nog bewaard, maar bleven niettemin grotendeels voor ons verborgen vanaf een hoogte van 2 m boven het huidige straatniveau. Het bouwwerk is ouder dan de meeste andere in de stad en kan in de 13de eeuw gesitueerd worden. Voor het metselwerk werden grote geelroze tot roodroze bakstenen gebruikt, die in een homogeen Vlaams verband werden toegepast. De muren zijn ca. 0.55 m dik, met uitzondering van de zuidelijke muur (ca. 0.90 m). De sterk aangepaste ingang van de onderste bouwlaag was vroeger vermoedelijk te bereiken vanuit de aanpalende noordelijke vleugel. Van deze aanbouw zijn

³⁸ LALEMAN, M.C. & RAVESCHOT, P., Inleiding tot de studie van de woonhuizen..., 1991, p. 157-158.

³⁹ Over de etymologische betekenis van de verdwenen *Ceutewyc* zijn de meningen erg verdeeld.

ALEXANDER LEHOUCK

geen sporen aangetroffen, die ouder zijn dan de 18de eeuw: het bestaan van deze middeleeuwse vleugel blijft dus hypothetisch.

De huidige kelderruimte van het woontorengedeelte wordt overdekt met twee tongewelven, haaks op de huidige rooilijn. Het lijkt aannemelijk dat een houten balkenzoldering in de loop van de 17de-18de eeuw versteend werd. Tegen de westzijde van het kerngebouw werd vermoedelijk in de loop van de 15de-16de eeuw een constructie opgetrokken in vakwerkbouw. De plattegrond van deze aanbouw is niet gekend. De aangetroffen zuidelijke gevel is 4.40 m breed. De wandstijlen liggen op een onderlinge afstand van 0.55-0.65 m en zijn tussenin opgevuld met baksteen. Op de eerste verdieping is een (venster?)opening opgetekend. Aan de buitenzijde van de gevel werd een ligger met een gotisch motief aangetroffen. Een anonieme kaart van omstreeks het midden van de 17de eeuw licht ons in over een torenconstructie aan deze zijde, aanleunend tegen een groot en hoog breedhuis. Het is niet duidelijk of we de materiële sporen van de vakwerkbouw ermee in verband mogen brengen.

De woontoren werd vermoedelijk in de 16de eeuw verbouwd en aangepast. Tegen de zuidgevel werd vervolgens een lichte constructie gebouwd, waarvan alleen nog de moeten van de dakhelling getuigen. Deze constructie werd in het midden van de 18de eeuw vervangen door een typische baksteenarchitectuur. Het gehele complex behoorde op het einde van de 18de eeuw toe aan landsontvanger Guillaume Dacquet. Midden 19de eeuw werd het complex gerenoveerd en kregen het kerngebouw en de noordelijke vleugel een nieuwe kapconstructie.

Bouwmaterialen

De geïnventariseerde huizen zijn zoals reeds aangehaald alle opgetrokken van baksteen, doch voor de meeste woningen kan niet met zekerheid gezegd worden of de gehele constructie in steen was, dan wel of steen zich enkel beperkte tot de onderbouw. Enkele jongere houten gevels uit Gent, Brugge en Ieper kunnen dit illustreren⁴⁰. We wezen in dit verband reeds naar de geringe muurdikte (ca. 0.50 tot 0.70 m dik) van de meeste Veurnse huizen.

⁴⁰ EVERAERT, G., LALEMAN, M.C. & LIEVOIS, D., Het huis met de houten achtergevel. Een nieuwe synthese, in: *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent*, Gent, 1992, jg. 16 nr. 3, p. 21-36; DEVLIEGHER, L., De huizen te Brugge, in: *Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen*, Tielt-Den Haag, 1968, p. 102 en 166; CONSTANDT, H., *Ieperse middeleeuwse huizen met houten gevel*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten, Brussel, 1981, nr. 33, *passim*.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

Baksteen werd in Kust-Vlaanderen in de vroege 13de eeuw aangewend binnen de kerkelijke architectuur⁴¹, maar moet hoogst waarschijnlijk al vlug een aanvang genomen hebben bij de bouw van overheidsgebouwen en woningen van kapitaalkrachtigen. Aanwijzingen voor deze laatste vinden we in Brugge, waar de oudste fase van het Tolhuis op basis van archeologisch materiaal in de fundering omstreeks 1200 kan gedateerd worden⁴².

Het bakstenen metselwerk in de kustregio biedt enkele mogelijkheden voor de opstelling van een relatieve chronologie, maar is geenszins een absoluut dateringscriterium zoals in sommige studies wel eens gesuggereerd wordt. De baksteen heeft in de vroegste periode steeds een groot formaat en duidelijke tendensen in het verkleiningsproces van de baksteen zijn niet te onderkennen. Het is evenwel zo dat de verkleining van de steenmaat samengaat met een verder gebruik van grote maten, die in de bestudeerde regio gedurende de 16de eeuw volledig in onbruik raken. Dit betekent dan ook dat grote maten niet *per se* "vroeg" gedateerd moeten worden. Het samenbrengen van archeologische vaststellingen uit de regio Veurne, Koksijde en Nieuwpoort laat toe het verkleiningsproces te situeren naar het einde van de 13de eeuw toe⁴³. Vandaar dat

⁴¹ De belangrijkste werken die dit onderwerp met betrekking tot Kust-Vlaanderen aansnijden zijn: DEVLIEGHER, L., Opkomst van de kerkelijke Gotische bouwkunst in West-Vlaanderen gedurende de XIIIe eeuw, in: *Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*, Brussel, 1956, deel 2, p. 19; DEVLIEGHER, L., De vroegste gebouwen van baksteen in Vlaanderen, in: *Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, Leiden, 1957, jg. 10, p. 245-250; PEIRS, G., *Uit klei gebouwd. Baksteenarchitectuur van 1200 tot 1940*, Tilt-Amsterdam, 1979, deel 1, p. 17-18; TERMOTE, J., Production et utilisation de la brique à l'abbaye des Dunes, in: DEROEUX, D. (ed.), *Terres cuites architecturales au moyen age*, Mémoires de la Commission départementale d' Histoire et d' Archéologie du Pas-de-Calais, Arras, 1986, tome 22, p. 60-71. Soms leidt archeologisch onderzoek ertoe om de aanvang van baksteen naar de late 12de eeuw te verschuiven. Tot die vraagstelling komt men in DEWILDE, M. & DEMEULEMEESTER, J., De opgravingscampagnes van 1987 en 1988 in de Onze-Lieve-Vrouw-Ten Duinenabdij te Koksijde, in: *Archeologie in Vlaanderen*, Zellik, 1991, deel 1, p. 229.

⁴² VAN EENHOOGHE, D., De vroegste bakstenen huizen in Brugge..., 1998, p. 112 en 117-119; VAN EENHOOGHE, D., Bouwhistorisch onderzoek in het Tolhuis te Brugge (W.-VI.), in: *Archaeologia Mediaevalis*, Brussel/ Bruxelles, 1997, jg. 20, p. 62-63.

⁴³ Wij hebben voor de kustregio Nieuwpoort-Koksijde-Veurne alle relevante en beschikbare gegevens verzameld en vervolgens - in zoverre mogelijk - hun betrouwbaarheid afgewogen. We stelden evenwel vast dat degelijk muurarcheologisch onderzoek nog steeds zeldzaam is en de onderzochte regio slechts een deel van een groter gebied uitmaakt, waarin de leveranciers van baksteen opereerden. Dit laat echter niet weg bepaalde tendensen reeds te kunnen onderscheppen. De introductie van kleinere formaten kunnen we in de loop van de tweede helft van de 13de eeuw situeren, maar wel eerder naar het einde toe van die eeuw dan naar het midden van de 13de eeuw. Met de omschrijving "naar het einde van de 13de eeuw toe" wordt die beginfase niet vastgelegd (LEHOUCQ, A., *Onder de deklaag*, 2001, p. 58-73 en 143-145).

een aantal middeleeuwse woonhuizen - die niet met de grootste steenmaten gebouwd zijn - in elk opzicht jonger gedateerd moeten worden. Waarom en op welke schaal het verkleiningsproces gebeurde, is echter moeilijk in te schatten. We moeten ons er tevens van bewust zijn dat er in het baksteenformaat nog allerlei factoren meespelen van technisch-economische en functionele aard waarmee men doorgaans geen rekening houdt, maar die wel van enig belang zijn. Hierom moet men over goede veldanalyses beschikken, moet men gegevens verzamelen omtrent de fysische kenmerken van de baksteen (kleisamenstelling, korrelgrootte, porositeit, hardheid, kleur,...) en moet men aandacht besteden aan de context en de mogelijke functie van het metselwerk, waardoor een inzicht kan verkregen worden in onder meer standaardafwijkingen. Ook het metselverband en de lagenmaat zijn van belang. Metselwerk in de bestudeerde regio toont aan dat grote steenformaten in een Vlaams verband steeds verwijzen naar de 13de eeuw. Wellicht gaat dit niet louter om "siermetselwerk", maar wordt dit vooral toegepast ten voordele van de soliditeit. Naar het einde van de 13de - begin 14de eeuw stapt men geleidelijk over naar een staand verband⁴⁴. De lagenmaat werd door de metselaar bewust gekozen, omdat die wel eens problemen had omwille van een gebrek aan standaardisatie⁴⁵. Vervaardiging en lagenmaat zijn dan ook onherroepelijk met elkaar verbonden. Eens baksteen algemener gebruikt wordt, mag men ook verwachten dat de overheid zich in de belangen gaat mengen door het opleggen van allerlei voorschriften. Gezien de vaststellingen vanuit archeologisch perspectief, lijkt het ons niet onmogelijk om via interdisciplinair (geologisch-petrografisch, historisch-geografisch, historisch en archeologisch) onderzoek een oplossing te kunnen vinden voor datgene waar wij al zolang naar streven: bakstenen metselwerk als indicator voor een goede relatieve datering. Hierbij moeten we er tevens de nadruk op leggen dat een bepaald stramien in de ontwikkeling ervan niet voor elke regio weggelegd is en de meespelende factoren regionaal bepaald zijn⁴⁶. Nauwkeurige registratie moet - rekening gehouden met functionele factoren en historische gronden - toelaten om in het geleidelijk verkleinen van het formaat onderliggende wetmatigheden tot uiting te laten komen.

Stadswoningen in natuursteen, zoals er in de stad Gent ettelijke voorbeelden bewaard bleven, ontbreken in Veurne volledig. De ondergrond van Kust-Vlaanderen is arm aan natuurlijke ontginningsplaatsen en steengroeves met

⁴⁴ Deze tendens wordt ook min of meer geuit in HASLINGHUIS, E.J. & JANSE, H., *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, Leiden, 1997, p. 314-315.

⁴⁵ BLOEMINK, J.W., Bouwmateriaal en metselwerk in breder perspectief, in: CARMIGGELT, A. et al. (eds), *Rotterdam Papers. A contribution to medieval and post-medieval archaeology and history of building*, Rotterdam, 1999, jg. 10, p. 31.

⁴⁶ Zie reeds in het standaardwerk HOLLESTELLE, J., *De Steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560*, Assen, 1961, p. 80-82 en 93.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

exportmogelijkheden zijn tevens moeilijk bereikbaar via het waterwegennet. In Gent, handelsmetropool op de samenvloeiing van Leie en Schelde, kon natuursteen zonder veel moeite uit de streek van Doornik geïmporteerd worden en bleef de doorbraak van baksteenbouw uitgesteld tot het einde van de 13de - 14de eeuw⁴⁷. Ook in andere steden (Arras, Douai, Doornik, Cluny,...), waar natuursteen makkelijk voorhanden was, treft men natuurstenen woningen aan en bleef baksteen op zich wachten. Dit betekent evenwel niet dat natuurstenen huizen er in Veurne nooit zouden geweest zijn. In de Romaanse periode, vóór de introductie van baksteen, werden hoofdzakelijk ijzerzandsteen en Artesische kalksteen (zgn. krijt) aangewend als harde bouwmaterialen⁴⁸. IJzerzandsteen werd gewonnen uit getuigenheuvels in de regio Ieper, Belle en Cassel en kon via de IJzer en de Lo-vaart vlot de streek van Veurne bereiken. Artesische kalksteen kon men importeren via de Aa-rivier en de Colme. Sporen van Romaanse steenbouw trof men aan tijdens archeologisch onderzoek in Veurne, maar kan men vooral nog bewonderen in talrijke parochiekerken uit de regio⁴⁹.

De grafelijke residentie van Veurne (begin 13de eeuw) werd vermoedelijk volledig opgebouwd met kubusvormige blokken Artesische kalksteen⁵⁰, niettegenstaande men eigenlijk zou verwachten dat er bovenop het natuurstenen parement verder zou gebouwd worden met baksteen. Indien hier geen andere motieven mee gemoeid zijn, kan verondersteld worden dat de bouw van de residentiële woning opgetrokken werd vóór de komst van de baksteen. Met andere motieven doelen we dan hoofdzakelijk op de plaats die de baksteen in die pionierstijd verwierf op de sociale ladder, want men mag wellicht aannemen dat natuursteen meer aanzien genoot. De indruk bestaat dat Artesisch krijt pas vanaf de late 12de eeuw als bouw materiaal in de regio geïntrodu-

⁴⁷ LALEMAN, M.C. & RAVESCHOT, P., Inleiding tot de studie van de woonhuizen..., 1991, p. 145.

⁴⁸ GULINCK, M., Oude natuurlijke bouwmaterialen in Laag- en Midden België, in: *Technisch-Wetenschappelijk Tijdschrift*, Antwerpen, 1949, jg. 18 nr. 2, p. 26 en 30-31; DEVLIEGHER, L., Opkomst van de kerkelijke Gotische bouwkunst..., 1956, p. 16.

⁴⁹ DEVLIEGHER, L., Opkomst van de kerkelijke Gotische bouwkunst..., 1954, p. 177-345; TERMOTE, J., De Romaanse Sint-Walburgakerk te Veurne, in: *Archaeologia Belgica. Conspectus*, 1980, nr. 232 - MCMLXXIX, p. 20-27; VAN EEN-HOOGE, D. & TERMOTE, J. m.m.v. VAN ACKER, J., Het pandhof van het kapittelgebouw van de Sint-Walburgakerk van Veurne. Verkennend archeologisch onderzoek en historisch-topografische aspecten, in: *Westvlaamse archaeologica*, (in voorb.); DEWILDE, M. & VAN ACKER, J., De Sint-Denijskerk van Veurne, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, Brugge, 1996, jg. 133, p. 244-248.

⁵⁰ DE MEULEMEESTER, J., De Warandemotte te Veurne, in: *Archaeologia Belgica. Conspectus*, Brussel, 1981, nr. 238 - MCMLXXX, p. 74.

ALEXANDER LEHOUCK

ceerd werd, de concurrentiestrijd aanging met baksteenproducten en tenslotte als bouwsteen definitief verdrongen werd⁵¹.

In de middeleeuwse baksteenhuizen te Veurne treffen we natuursteen enkel aan voor dragende elementen (sokkels, zuilen, kapitelen, dekstenen en kraagstenen) en beeldhouwwerk (o.m. sluitstenen). Mogelijk werd dit ook toegepast voor het parent, vensterdorpels en speklagen. Onder het steenmateriaal werden, naast de Doornikse en de Artesische kalksteen, hoofdzakelijk witte natuursteensoorten vastgesteld van Noord-Franse (?) origine. Voor een aantal van die architectuuronderdelen was het niet mogelijk om zonder petrografisch onderzoek de steensoort nader te bepalen. Dat was wel mogelijk in een huis aan de Appelmarkt (H 2): de kraagstenen zijn er vervaardigd in een oöolithische kalksteen⁵². Mogelijk zijn de kruisribben, de scheibogen en het triforium van de Veurnse Sint-Walburgakerk en het buitenparent van het voorportaal van de abdijkerk Ten Duinen (Koksijde) uit dezelfde steensoort vervaardigd.

De afwezigheid van natuurstenen woningen en het summier gebruik van natuurlijke bouwmaterialen toont aan dat import een dure aangelegenheid moet geweest zijn voor bouwheren. De introductie van de baksteen betekende wellicht dat de verstening van menig bouwwerk van start kon gaan.

Grondbezit en perceelsvorming

De huizen en de percellering, zoals wij die nu aantreffen, hebben een complexe en lange ontwikkeling doorgemaakt. Dit ontwikkelingsproces is zonder intensief archeologisch en historisch onderzoek moeilijk of niet te achterhalen. Omwille van een gebrek aan historische bronnen is het in Veurne vrijwel onmogelijk om het fenomeen van de stenen woonhuizen sociologisch te benaderen, althans niet in de periode vóór de 15de-16de eeuw. Hiervoor zijn we enkel op de archeologie aangewezen, maar voorlopig zijn de gegevens die we via deze weg inwinnen nog uiterst gering.

Tijdens de 11de eeuw ontpopte Veurne zich voldoende om als belangrijkste plaats uit de regio te fungeren. Aan de voet van de grafelijke burcht had zich een kleine (handels?)nederzetting ontwikkeld⁵³. Hoewel de relatie tussen het

⁵¹ TERMOTE, J., Baksteen in de Westhoek, in: *Westhoek* (= Mededelingsblad van de Westvlaamse Gidsenkring afdeling Westhoek), Veurne, 1995, jg. 31 nr. 1, p. 7-9.

⁵² Met dank aan Dr. R. Nys (Geologisch Instituut Universiteit Gent).

⁵³ Een stand van zaken (anno 1994) over de opgravingen 1978-1981 op het burgerterrein en de archeo-topografische weerslag vindt men in DE MEULEMEESTER, J., *Étude d'un cas particulier de peuplement médiéval de la côte flamande*. Furnes, in: *Interdisziplinäre Beiträge zur Siedlungsarchäologie. Gedenkschrift für Walter Janssen, Rahden/Westfalen*, 2002, p. 221-233.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

grafelijke domein en de prestedelijke nederzetting niet geheel duidelijk is, kunnen we wellicht aannemen dat Veurne gedurende die periode niet in hoedanigheid afwijkt van andere opkomende nederzettingen. De inwoners, gevestigd rond het grafelijke domein, beschikten meestal over enige zelfstandigheid en betaalden verplichte grondcijns. Het cijnsrecht kwam toe aan de graaf van Vlaanderen of aan abdijen, die eigendommen in schenking kregen. Welke actoren hier in Veurne het meest aan hun trekken kwamen, is onzeker, want hierover is eigenlijk nog bitter weinig geweten. In ieder geval is de impact van abdijen als grootgrondbezitters in de streek groot geweest. Reeds eind 9de eeuw worden er *sedilia* vermeld in het bezit van de Sint-Bertijnsabdij van Sint-Omaars en cijnsinkomsten die de Sint-Pietersabdij van Gent ten goede kwamen⁵⁴. Dit laat evenwel de mogelijkheid niet achterwege dat de graaf van Vlaanderen deze eigendommen volgens het zogenaamde wildernisregaal terug in beslag nam. Met de inplanting van een seculier kapittel in het noordelijke gedeelte van het burgterrein, vermoedelijk onder graaf Robrecht de Fries, hebben we de indruk dat de graaf zijn invloed op Veurne wilde consolideren of zelfs vergroten⁵⁵. Gedurende de 12de eeuw werd het kapittel veelal bevoorrecht omwille van haar sterke grafelijke band: ze vervulde een grote rol in het monastieke leven en stond in voor een groot deel van de grafelijke administratie. Het Sint-Walburgakapittel kreeg sinds het begin van de 12de eeuw concurrentie van de Sint-Niklaasabdij en de abdij Ten Duinen te Koksijde. De rol van deze laatste voor de stad was echter gering. De drie grote actoren waren dus de graaf, het Sint-Walburgakapittel en de Sint-Niklaasabdij, doch over daadwerkelijk grondbezit van de abdijen in de stad (het eigenlijke kloosterdomein buiten beschouwing gelaten) hebben we nauwelijks aanwijzingen. De weinige gegevens treffen we aan in het *cartularium* van de Sint-Niklaasabdij, waaruit blijkt dat gedurende de 12de eeuw de abdij en zelfs patriciërs stadsgrond/huizen in leen hielden van de graaf⁵⁶. Voor min-

⁵⁴ GYSSELING, M. & KOCH, A.C.F. (eds), *Diplomata belgica ante annum millisimum centesimum scripta*, Brussel, 1950, deel I, p. 77 en 138. Een synthese over de rol van de abdijen in de kustvlakte: VAN ACKER, J., Abdijen in de middeleeuwse kustvlakte, in: *Vlaanderen*, 2000, jg. 49, p. 143-147, dit voornamelijk op basis van BERINGS, G., Het oude land aan de rand van de Noordzee. Landname en grondbezit tijdens de middeleeuwen, in: *Handelingen van Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1985, Nieuwe reeks XXXIX, pp. 37-84.

⁵⁵ DHONDT, J., Développement urbain et initiative comtale en Flandre au XIe siècle, in: *Revue du Nord*, Villeneuve-d'Ascq, 1948, jg. 30, p. 133-156; HUYGHEBAERT, N., Furnes, in: *Dictionnaire d'histoire et de Géographie Ecclesiastiques*, Paris, 1981, tome XIX, p. 452-459; DEBRUYNE, A., Het kapittel van de collegiale Sint-Walburgakerk, in: VAN ACKER, J. (ed.), *De Sint-Walburgakerk van Veurne*, Veurne, 1992, p. 25 e.v.; CARNIER, M., De kleur van een kleed en tienden: de relatie tussen het Sint-Walburgakapittel en de Sint-Niklaasabdij van Veurne, in: *Analecta Praemonstratensia*, 1996, jg. 72 nr. 1-2, p. 109-138.

⁵⁶ VERSTEELE, G., *De Sint-Niklaasabdij van Veurne. De ontwikkeling tijdens de eerste eeuw vanaf haar ontstaan* (ca. 1120- ca. 1225), Leuven (onuitgegeven licentieverhandeling K.U.Leuven), 1996, p. 44-53.

stens enkele bezittingen werden de abdijen vrijgesteld van elke leenrechterlijke verplichting. Kunnen we dan stellen dat de rol van de graaf in het grondbezit binnen Veurne het grootst was⁵⁷? Uit een akte van 1233 blijkt evenwel dat Giselin Looxhooft (een patricier?) de leenheer is van een woning in de Noordstraat⁵⁸. Het is niet duidelijk of hij dit op zijn beurt in leen hield van de graaf. We moeten er evenwel mee rekening houden dat er gedurende de eerste helft van de 13de eeuw reeds heel wat wijzingen doorgevoerd werden.

Vanaf de 11de-12de eeuw zien we in enkele grote Vlaamse groeisteden, *in casu* Gent, dat stedelingen met groot vermogen zich van grondcijns vrijkochten en een familiedomein (*hereditas*) inrichtten⁵⁹. Op dit afgebakende patricische domein stond dan een grote (meestal versterkte) stenen woning met enkele bijgebouwen, die (vermoedelijk) doorgaans van hout waren. Gedurende de late 12de en de 13de eeuw versnipperden die domeinen omwille van verervingen, huwelijk of financiële moeilijkheden. Blijkens het historisch onderzoek ging de *hereditas* op die manier volledig verloren omstreeks 1300. Zoals reeds aangehaald, is het fenomeen vooral in de stad Gent goed gekend: de historische gegevens konden er onder meer gestaafd worden dankzij archeologisch onderzoek in het bouwblok Hoogpoort-Zandpoort, waar men een ca. 2250 m² - groot domein in verband kon brengen met de patriciërsfamilie Bette⁶⁰. De jongste jaren zijn in Brugge via de archeologie ook duidelijke familiedomeinen geïdentificeerd, onder meer langs de Vlamingstraat (ca. 1200 m²) en de Sint Jansstraat (ca. 1800 m²)⁶¹. In Ieper, dichtbij de Sint-Jacobskerk, werden enkele 13de-eeuwse domeinen herkend, maar dan van een kleinere omvang (ca. 600 m² en ca. 500 m²)⁶².

⁵⁷ Deze opinie werd reeds naar voor geschoven in VOET, L., De graven van Vlaanderen en hun domein (864-1191), in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, Gent, 1942, jg. 7, p. 29.

⁵⁸ VAN ACKER, J., Het tempelhof..., 1996, p. 223-224 naar V[ANDEPUTTE], F. & C[ARTON], C., *Chronicum et Cartularium abbatiae Sancti Nicolai Furnensis, Ordinis Premon-stratensis, et chronicum Bethaniae sen domus s.joseph Furnensis*, Brugis, 1849, p. 121-122. Dit huis, gesitueerd *inter hallam versus meridionalem plagem et inter hoec*, lag ergens op het terrein dat op het primitief kadasterplan afgebakend wordt met de percelen 197, 198, 199 en 200.

⁵⁹ LALEMAN, M.-C. & RAVESCHOT, P., Inleiding tot de studie van de woonhuizen..., 1991, p. 212-214.

⁶⁰ LALEMAN, M.C., LIEVOIS, D. & RAVESCHOT, P., De top van de Zandberg. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek, in: *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent*, 1986, jg. 10 nr. 2, p. 29-54.

⁶¹ VAN EENHOOGHE, D., A 12th-century patrician domain in Bruges? in: DE BOE, G. & VERHAEGHE, F. (eds), *Urbanism in Medieval Europe. Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference*, Zellik, 1997, Vol. 1, p. 291-295; VAN EENHOOGHE, D., *The Archaeological Study of Buildings...*, 2001, p. 123-126 en 131-133.

⁶² DEWILDE, M. & WYFFELS, F., Archeologisch onderzoek aan de St.-Jacobsstraat..., 2001, p. 86-87.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

Dergelijk scenario speelde zich vrijwel zeker ook af in Nieuwpoort, zij het dan op een zeer kleine schaal en in een totaal andere context⁶³. De havenstad aan de monding van de IJzer werd in 1163 gesticht door Filips van de Elzas en wordt gekenmerkt door een dambordvormig patroon. De basisoppervlakte van een perceel bedroeg 24 roeden (of 350 m²). Hiervoor was de bewoner een verplicht bedrag verschuldigd aan de graaf van Vlaanderen, begin 14de eeuw onder de naam *landscout* of 's gravenlandschuld bekend. Door verkoop of erfdeling vielen deze gronden meestal uiteen in kleinere percelen, maar aan de hand van de cijnsbedragen uit de *landscout* van 1314 kan men zien dat bepaalde percelen samengevoegd werden. Het is dan ook hier dat we de domeinen van de rijkste burgerij moeten zoeken, wat niet wil zeggen dat stenen woonhuizen - zoals die bij de ondergang van het stadspatriciaat te Gent gekend zijn - niet op kleinere percelen ingeplant konden zijn. In tegenstelling tot de grote Vlaamse steden moest men hier dus wel nog grondcijns betalen, al werd sinds het jaar 1275 door de vorstin het eigendomsrecht erkend.

In tegenstelling tot de kennis over perceelsvorming in Gent, Brugge en Nieuwpoort, zijn we - zoals hoger reeds aangehaald - voor Veurne minder goed ingelicht. De bebouwing en de mutaties hebben sinds de 17de eeuw veel sporen van middeleeuwse perceelsindeling uitgewist en over het bestaan van oude familiedomeinen hebben we niet het minste bewijs.

Ten oosten van het burgterrein, waar zich de prestedelijke nederzetting ontwikkelde, onderscheidt men evenwel nog de moeten van middeleeuwse woonkavels, wellicht in de loop van de 11de of ten laatste in de 12de eeuw tot stand gekomen en haaks georiënteerd op de oude oostelijke burgweg. Dwarsstraten op die oude burgweg kunnen nog herkend worden in de Oratoriestraat, de Handboogstraat, het voormalige *schuddeveetstraetken*⁶⁴ en de Molenstraat. De bebouwing is te intens geweest om in de rechthoekige kavels nog sporen van percellering aan te treffen, tenzij dan voor het huis Noordstraat 11 (fig. 2, H8). Deze laatste is een jongere afspiegeling en is dus mogelijk al een gemuteerde vorm (hierover verder meer).

Sporen van een laat 12de-eeuwse indeling werden bij archeologisch onderzoek teruggevonden ten zuidwesten van het burgterrein⁶⁵. Naar analogie vermoeden we dezelfde sporen aan te treffen in andere delen van de stad. De meest sprekende voorbeelden situeren zich aan de zuidzijde en oostzijde van

⁶³ DEGRYSE, R., *De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort. Een havenstad en omgeving in Westelijk Vlaanderen tot 1386*, Nieuwpoort, 1994, p. 14 en 22-23.

⁶⁴ VAN ACKER, J., Prostitutie in Veurne 1450-1550, in: *Biekorf*, Brugge, 1998, p. 297-308. Op basis van kaartmateriaal kon de straat exact gelokaliseerd worden (LEHOUCK, A., *Onder de deklaag*, 2001, p. 156-157).

⁶⁵ TERMOTE, J., TIMPERMAN, M. & VAN ACKER, J., *Tweehonderd jaar Norbertinessen...*, 1989, p. 63.

de Grote Markt. Het gaat om lange smalle percelen die haaks op de rooilijn van de Markt georiënteerd zijn. Ten oosten van het marktplein kan de indeling slechts ten vroegste tot het einde van de 12de eeuw teruggaan, daar de translatie van de Sint-Niklaasabdij (kort na 1170) ervoor gezorgd heeft dit terrein voor bebouwing vrij te geven. Voor het bouwblok ten zuiden van het marktplein steunen we op de materiële sporen van de middeleeuwse bebouwing, die volledig in deze percellering passen. De indeling moet er blijkens de sporen vóór ca. 1300 tot stand gekomen zijn. Het is nogal waarschijnlijk dat er reeds vóór de inplanting van de middeleeuwse huizen percelen samengevoegd of opgesplitst werden. Aanwijzingen vinden we bij twee huizen aan de Appelmarkt (fig. 2, H1 en H5): beide huizen liggen op hetzelfde langgerekte perceel en kunnen dus een verdere verkaveling zijn, maar zekerheid bestaat hierover niet omdat een mogelijke relatie tussen de huizen niet kan afgewezen worden.

Interessant in deze optiek is tevens de oudste kern van het huis *de nobele* (fig. 2, H6), die zich op een grote afstand (ca. 19.50 m) van de huidige rooilijn aan de Markt bevindt. Het gebouw kan wellicht omstreeks het einde van de 13de of het begin van de 14de eeuw gedateerd worden. De ruimte tussen het kerngebouw en de rooilijn werd ter uitbreiding in een latere periode dichtgebouwd⁶⁶. Dit perceel werd tijdens de Late Middeleeuwen uitgebreid naar het oosten toe. Uit een nog bewaarde steeg blijkt eveneens dat de woning in verbinding stond met de Colmerivier (huidige Nieuwstraat). Reminiscenties van de steeg gaan evenwel slechts tot de 16de eeuw (?) terug.

Een ander huis waarvan de perceelsafbakening goed gekend is, is dit van de latere *nobele rose* in de Noordstraat (fig. 2, H8), zoals hoger reeds aangehaald. Het kerngebouw aan de rooilijn, vermoedelijk uit het einde van de 13de - begin 14de eeuw, wordt aan de noordgevel afgebakend door het verdonkerde *inghenstraetkin* (of de vroegere oostelijke burgweg) en aan de zuidgevel door een verdwenen 13de-eeuwse stadshal (fig. 2, H). Het huis was van de hal gescheiden door een ossendrop van nog geen 1 m breed⁶⁷. Bij een verbouwing van het huis op het einde van de 16de eeuw, verdween dit steegje voorgoed. Vermoedelijk kunnen we op het achtererf bijgebouwen verwachten. Hoe diep het achterliggende erf was, is nog onduidelijk. Ook hier gaat het hoogst waarschijnlijk om een langgerekte perceel ter breedte van het stenen huis (ca. 8.50 m).

⁶⁶ TERMOTE, J., Veurne (W-V1). Stadsarcheologisch onderzoek, in: *Archaeologia Mediaevalis* 14, Jette, 1991, jg. 14, p. 96. Dit voorlopig verslag moet op heel wat punten herzien worden. Een voorzichtiger geresumeerde beschrijving en grondig herziene interpretatie van de aangetroffen sporen vindt men in: TERMOTE, J., XIIIde eeuwse burgerlijke bouwkunst..., 2002, p. 106-107.

⁶⁷ De steeg wordt door J. Termote (cfr. supra) op 2 m geschat, maar hierbij werd echter geen rekening gehouden met de zijmuren van de twee gebouwen, die er gewoon bij gerekend werden.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

Het bestaan van smalle langgerekte perceelsvormen is reeds langer gekend in enkele West-Duitse steden, waar ze doorgaans in de latere 12de en de 13de eeuw worden gesitueerd⁶⁸. Meestal gaat het om een nieuwe indeling om de bebouwing beter te organiseren. Men stelt vast dat het fenomeen sneller gelanceerd wordt in handelskwartieren. Een bijzondere vermelding verdient Cluny (Bourgondië Frankrijk), waar men de smalle en lange percelen uitsluitend aantreft ten zuiden van de abdij, in de omgeving van de markt van het *quartier de Notre-Dame*⁶⁹. Het is niet uit te sluiten dat de perceelsvorming te Veurne in de omgeving van de markt eenzelfde verloop gekend heeft⁷⁰. Historische en archeologische aanwijzingen ontbreken voorsnog.

De indruk bestaat dat de perceelsvorming ten noorden en noordoosten van de burg zich geheel anders ontwikkeld heeft en kerngebouwen binnen grotere domeinen gesitueerd waren, maar overtuigende bewijzen zijn er overigens helemaal niet. Uit toponymisch onderzoek kennen we onder meer het huis *den Rooden steen*, dat omstreeks het midden van de 16de eeuw opgedeeld werd in een vijftal woningen. Ook de gegevens die uit bouwhistorische verkenningen voortvloeien, doen grotere domeinen vermoeden. Bij wijze van voorbeeld kunnen we het huis Noordstraat 36-38 (fig. 2, H 11) vernoemen, zoals hoger beschreven. De gegevens zijn voorlopig te fragmentarisch om hierin duidelijkheid te scheppen. Aanwijzingen voor opgesplitste domeinen vinden we ook elders in de stad. Zo treffen we 16de- en 17de-eeuwse huisnamen aan als *tgroote gouden hoofd* en *tleene gouden hoofd* op de westzijde van de Boterweegschaalstraat en de noordzijde van de Klaverstraat, *tgroote haentkin* en *tleene haentkin* in de Zuidstraat, *de groote gouden poorte* en *de cleene gouden poorte* op de zuidoostzijde van de Zwarte Nonnenstraat en Vleeshouwerstraat. Merkwaardig genoeg zijn deze erven (?) steeds gelegen op de hoek van twee straten. Deze huisnamen zijn gelijkaardig aan voorbeelden uit Gent, waar men ze in verband kon brengen met opsplitsingen van grotere erven.

⁶⁸ VOGEL, V., Zum Parzellengefüge in der Stadt um 1200, in: STEUER, H. (ed.), *Zur Lebensweise in der Stadt um 1200. Ergebnisse der Mittelalter-Archäologie* (= *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft 4*), Köln, 1986, p. 257-262; Een status quaestionis vindt men in FEHRING, G. P., Topography, plot layout and Building Structures in Towns Belonging to the Hanseatic Trading Area (12th - 13th c.), in: DEMOLON, P. et al. (eds), *Archéologie des villes dans le Nord-Ouest de l'Europe (VIIe - XIIIe siècle)*, Douai, 1994, p. 191-199.

⁶⁹ GARRIGOU GRANDCHAMP, P. et al., *La ville de Cluny et ses maisons. XIe - XVe siècles*, Paris, 1997, p. 123 e.v.

⁷⁰ Het fenomeen zou zeldzaam zijn in Vlaanderen, aldus VERHAEGHE, F., L' espace civil et la ville. Rapport introductif, in: DEMOLON, P. et al. (eds), *Archéologie des villes dans le Nord-Ouest de l'Europe (VIIe - XIIIe siècle)*, Douai, 1994, p. 157-160. Dit moet wellicht toegeschreven worden aan de stand van onderzoek., zoals de auteur ook impliceert. Sindsdien vindt men dezelfde percellering ook in andere steden van Vlaanderen.

Een sociologische verklaring voor het fenomeen? Enkele beschouwingen

Volgens stijl, typologie en muurarcheologisch onderzoek van de middeleeuwse constructies, suggereren we dat het versteningsproces van de burgerlijke stadswoning in Veurne zich hoofdzakelijk inzette naar het einde van de 13de eeuw toe en later, een ruime tijd dus na de eerste toepassingen van de baksteenbouw in de regio. Enkele oudere huisconstructies zijn voorlopig slechts aangetroffen in het noordelijke deel van de Noordstraat en wellicht ook in de Ooststraat. Het lijkt aannemelijk dat het versnelde versteningsproces parallel verliep met de periode waarin de egalisatie van de Markt vermoedelijk op zijn einde loopt, daar de stenen woonhuizen hoofdzakelijk in dit areaal geconcentreerd waren.

Het fenomeen is vrijwel zeker verbonden met lokale handelaars die in de omstandigheden van de latere 13de en de 14de eeuw hun kans zagen om zich te verrijken. Enkel voor een huis op de hoek van de Noord- en de Ooststraat (fig. 2, H 12) weten we dat de familie Veyse het goed in de 15de eeuw – en wellicht al veel vroeger – in bezit had. Pieter Veyse behoorde tot de schepenbank en had nog enkele belendende panden in bezit⁷¹. Aan de basis van de rijkdom lagen wellicht de lakennijverheid, de landbouw en vooral de veeteelt. De lakennijverheid in Veurne, waarover eigenlijk heel weinig geweten is, moet niet heel gering geweest zijn daar Veurne lid was van de Vlaamse Hanze op London⁷².

Het versteningsproces zette zich sinds de 13de eeuw ook in op het platteland. Merkwaardig is nu dat ook daar de meeste sites met walgracht wellicht op het einde van de 13de – (begin) 14de eeuw kunnen worden gesitueerd⁷³. De periode zou tevens gekenmerkt worden door heel wat nieuwe inplantingen van plattelandssites. Goed onderzochte sites zijn onder meer de Leenhoven ter

⁷¹ VAN ACKER, J. Het stadhuis van Veurne. Een historisch fenomeen, in: *Gemeentekrediet van België*, Brussel, 1988, nr. 165, p. 9-10.

⁷² WYFFELS, C., De Vlaamse Hanze van Londen op het einde van de XIIIe eeuw, in : *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, Brugge, 1960, jg. XCVII, p. 15 en 27; WYFFELS, C., Hanzen in Westelijk Vlaanderen, in: *Jaarboek De Franse Nederlanden*, Rekkem, 1990, p. 170-185; STABEL, P., *Dwarfs among Giants. The Flemish urban network in the late Middle Ages*, Leiden-Apeldoorn, 1997, p. 138-141.

⁷³ VERHAEGHE, F., Les sites fossoyés du moyen âge en basse et moyenne Belgique: état de la question, in: BUR, M. (ed.) *La maison-forte au moyen âge*, Paris, 1986, p. 76-77.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

Wissche en de Gouden Klomp te Lampernisse (Diksmuide)⁷⁴. Het lijkt er dus sterk op dat er enig verband bestaat tussen het fenomeen op het platteland en de stenen woonhuizen in de stad. Verder onderzoek moet dit uitmaken.

De betekenis van het fenomeen is vanuit historisch oogpunt nogal onduidelijk daar vanaf eind 13de - begin 14de eeuw de crisis van de late Middeleeuwen wordt vastgesteld. Nochtans zijn de meeste middeleeuwse huizen te Gent wellicht ook in de latere 13de eeuw te situeren, waardoor deze problematiek niet louter aan de stad Veurne gekoppeld is.

Conclusie

Het middeleeuwse stenen woonhuis in steden van kleinere omvang is internationaal weinig belicht en bijgevolg slecht gekend. Een geheel onbekend patrimonium werd voor de stad Veurne alvast in kaart gebracht. De resultaten tonen aan dat het onderzoek evenwel niet mag stilgelegd worden. Archeologische en bouwhistorische onderzoeksdisciplines moeten het beeld vervolledigen en zullen zonder twijfel nieuwe inzichten teweegbrengen. Dat het onderzoek verliep in het kader van een historisch-topografische studie van de oude binnenstad is een voordeel: hierdoor kon de samenhang met de ruimere stedelijke context beter begrepen worden, een werkwijze die gedurende een beperkt tijdsbestek alleen in kleine steden met succes kan worden afgevoerd. Nochtans is het fenomeen voor kleine Vlaamse steden niet alleen voor Veurne gekend. Dankzij een uitvoerige inventarisatie van het huizenbestand in Damme weten we reeds dat enkele 15de- en 16de-eeuwse huizen er een laat-middeleeuwse kern bezitten⁷⁵. Voor uitvoerig bouwhistorisch onderzoek van de panden werd nog geen initiatief genomen.

⁷⁴ VERHAEGHE, F., The "Leenhof ter Wissche" in Lampernisse (Diksmuide), in: *Château Gaillard. Oostduinkerke/ Floreffje. 2-10 september 1984. Excursions*, s.l., (1984), p. 18-27; SCOLLAR, I., VERHAEGHE, F. & GAUTIER, A., *A medieval site (14th century) at Lampernisse (West-Flanders, Belgium)*, Brugge, 1970 (= *Dissertationes Archaeologicae Gandenses XIII*).

⁷⁵ Het huis "Biscaye" in de Kerkstraat is gebouwd bovenop een kelder van twee beuken en drie traveeën, afgedekt door een kruisribgewelf en in het huis "de Grote Sterre", wat verderop, werden in de kelders 13de- eeuwse muurresten vastgesteld. In de linkerhelft van een huis in de Hoogstraat (15de eeuw) werd een oudere kern herkend aan de hand van een bewaarde lavabonis met spitsboog. Tenslotte is er ook een losse vondst geïnventariseerd, ingemetseld in een buitenmuur aan de straatzijde. Het betreft een kraagsteen uit de 14de eeuw met de voorstelling van een man (een schrijver?), die in de linkerhand een rol vasthoudt (DEVLIEGHER, L., Damme, *Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen*, Tielt-Utrecht, 1971, deel 5, p. 158-167). Deze bouwsporen veronderstellen dat er in Damme, stad gesticht onder Filips van de Elzas, nog heel wat middeleeuwse structuren bewaard gebleven zijn, die een wezenlijke bijdrage kunnen leveren aan de historisch-topografische kennis van het stadje. Als voorhaven van de stad Brugge laat het geen twijfel dat ook hier de handel een belangrijke factor is geweest.

ALEXANDER LEHOUCK

De constructies tonen aan dat een beperkt aantal van de lokale bevolking financieel in staat was om woonhuizen op te trekken in harde materialen. Het betekent dat het fenomeen dus niet alleen in grote steden voorkomt, waar de rol van de stedelijke economie tot ver buiten de landsgrenzen reikt. Ook belangrijke lokale economische bedrijvigheden stelden de handelaar wellicht in staat om zich in rijkdom op te werken en aldus te behoren tot het stadspatriciaat. Als hoofdplaats van de gelijknamige kasselrij Veurne-Ambacht waren er tevens heel wat administratieve en juridische belangen gevestigd, diensten die de centrale rol van Veurne alleen maar ten goede kwamen. Kleine Vlaamse steden van gelijk aandeel zijn de gewezen kasselrijhoofdplaatsen van Broekburg (Bourbourg) en Sint-Winoksbergen (Bergues-saint-Winnoc). Beide stadjes kennen een gelijkaardige ontwikkeling als Veurne en hadden tevens eenzelfde statuut. Ook Diksmuide als voorhaven van de stad Ieper en de gestichte havensteden Grevelingen (Gravelines), Duinkerke (Dunkerque) en Nieuwpoort hebben een belangrijke economische rol vervuld en moeten wellicht een lokaal stadspatriciaat gehad hebben. Stenen woonhuizen zijn bij gebrek aan onderzoek in deze steden (nog) niet gekend. Diksmuide en Nieuwpoort zijn tijdens de Eerste Wereldoorlog geheel verwoest geweest, waardoor we enkel op reststructuren aangewezen zijn, voortvloeiend uit archeologisch onderzoek.

De bouw van bakstenen huizen, hoofdzakelijk naar het einde van de 13de eeuw toe en later, maakt deel uit van een verstedelijkingsproces dat een aanvang nam omstreeks het einde van de 12de eeuw. Voor een precieze datering van de constructies moeten we voorlopig in het ongewisse blijven daar de stand van onderzoek dit niet toelaat. We beklemtonen dat de dateringen die we aan bepaalde constructies toekennen, gesuggereerd worden op basis van een aantal dateringscriteria. Daar de 14de eeuwse bouwkunst slecht gekend is en bijstellende data - gebaseerd op "klassiek" archeologisch onderzoek - niet beschikbaar zijn, moeten we ons veelal tevreden stellen met ruime *termini*. In de toekomst moet het evenwel mogelijk zijn om de dateringscriteria te verfijnen via muurarcheologisch en systematisch stadsarcheologisch onderzoek.

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

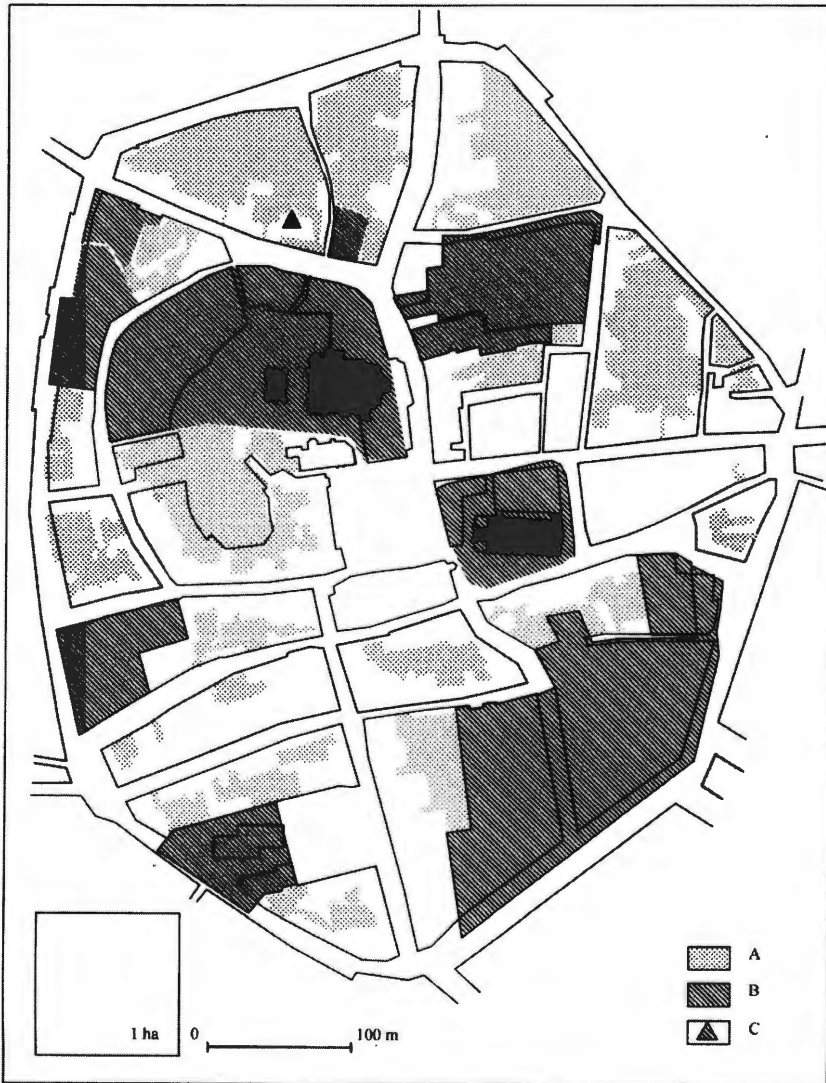

Fig. 1: Veurne, stadskern: geselecteerde (wit) en geëlimineerde zones (arcering) voor bouwhistorische prospectie; A. Onbebouwd (ca. 1825); B. Domeinen van religieuze gemeenschappen (middeleeuws en post-middeleeuws); C. Slecht gelokaliseerde religieuze gemeenschap (in casus: begijnhof)

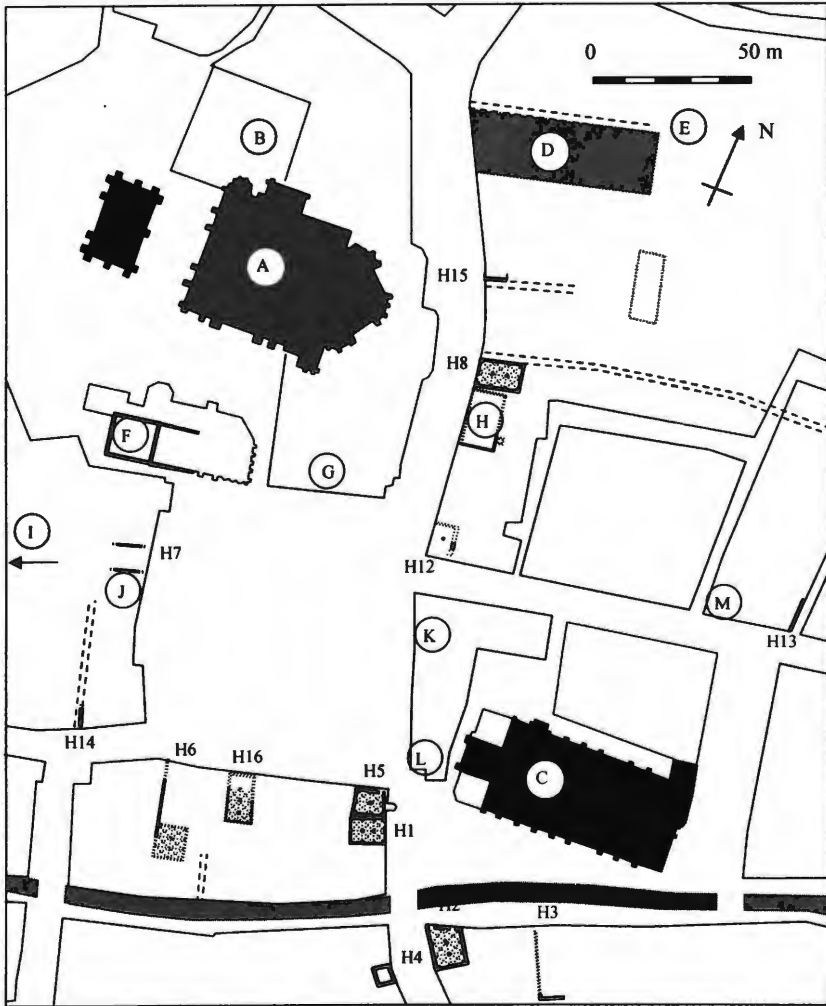
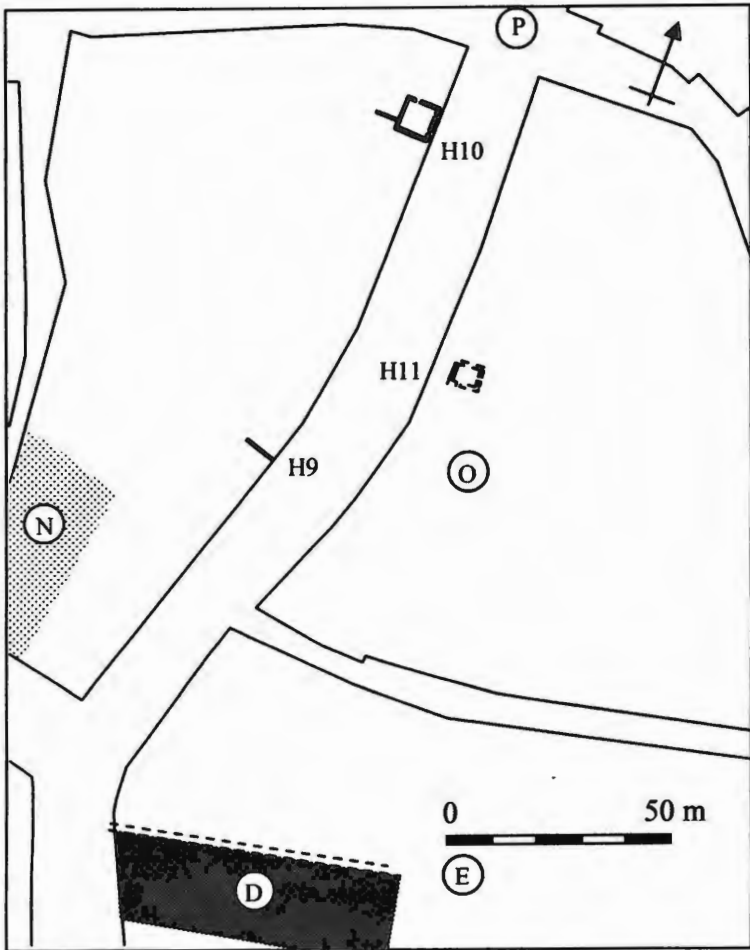

Fig. 2: Veurne, stadskern: laatmiddeleeuwse reliqua in de stadskern van Veurne (omgeving Grote Markt)

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

*Fig. 2bis: Veurne, stadskern: laatmiddeleeuwse reliqua
in de stadskern van Veurne (Noordstraat)*

Fig. 3: Huis Appelmarkt 2 (H 1): middenkolom van witte natuursteen met gewelfaanzet van Doornikse kalksteen

HET VERSTEDELIJKINGSPROCES EN DE OUDE STENEN

Legenda bij fig. 2 en fig. 2bis:

Archeologische reliqua

Goed gelokaliseerd, maar archeologisch (nog) onbekend.

Verdwenen straatjes

H1-16 De laatmiddeleeuwse woonhuizen

- A. Sint-Walburgakerk: koor (midden – tweede helft 13de eeuw); westbouw (tweede helft 14de eeuw)
- B. Sint-Walburgakapittel (eind 12de – vroege 13de eeuw)
- C. Sint-Niklaaskerk: westbouw (eerste helft/ midden 13de eeuw – begin 14de eeuw) en schip (eind 15de eeuw)
- D. Gavegasthuis, gesticht ca. 1325 (geen archeologische reliqua gekend)
- E. Domein van de Tempeliers, later van de Johanniters, 12de – tweede helft 15de eeuw (geen archeologische reliqua gekend)
- F. Landshuis, 13de eeuw
- G. Vleeshal beheerd door het Sint-Walburgakapittel; vroegste vermelding anno 1269 (geen archeologische reliqua gekend)
- H. Hal-gebouw, 13de eeuw
- I. Grafelijke residentie: zaalgebouw op motteplateau, begin 13de eeuw
- J. Gevangenis, vroegste vermeldingen eind 14de eeuw (geen archeologische reliqua gekend)
- K. *twisselken*, vroegste vermelding midden 14de eeuw (geen archeologische reliqua gekend)
- L. *Pyndershuus*, vroegste vermelding begin 15de eeuw (geen archeologische reliqua gekend)
- M. Herberg *de croone*, vroegste vermelding anno 1427 (archeologische reliqua uit jongere periode)
- N. Lokalisatie van het refugiehuis van de cisterciënzers, vroegste vermelding anno 1228 (geen archeologische reliqua gekend)
- O. Situering van het Sint-Jorishof, vroegste vermelding 1471, (geen archeologische reliqua gekend)
- P. De Noordpoort (geen archeologische reliqua gekend)